

DELTAGARE I "KREATIVT SKRIVANDE:
JUDISKA PERSPEKTIV"

Livets bok: Jom kippur texter för hela året

PAIDEIA FOLKHÖGSKOLA

För att lärande leder till handling

מעשה לידי מביא שהתלמוד

(Talmud, Kiddushin 40b)

”Livets bok: Jom kippur-texter för hela året” av deltagare i
”Kreativt skrivande: judiska perspektiv”

Kursen *”Kreativt skrivande: judiska perspektiv”* på Paideia
folkhögskola ges i samarbete med Judisk Krönika.

© Författare: Bo Albertsson, Sandor Berger, Michèle Dolfuss, Eva
Grossman, Christoffer Haking, Noemi Katzenberg Berger, Helén
Lieberman-Ram, Stephan Mendel-Enk, Mats Nomberg, Anette
Sallmander, Elisabeth Wolpert

Sättning: Stephan Mendel-Enk, Ivana Koutníková

Design: Ivana Koutníková

Omslagsbild: Canva

Tack till Rachel Baran, Sarah Frey, Antje Sörenson, och Anneli
Rådestad.

Paideia folkhögskola i samarbete med Judisk Krönika 2025.

Rättigheterna till detta verk tillhör Paideia folkhögskola och
textförfattarna. Framtagen med stöd av Kulturrådet.

www.paideiafolkhogskola.se

Första upplagan
Tryckt i Stockholm, 2025
ISBN: 978-91-527-5299-9

LIVETS BOK

JOM KIPPUR TEXTER FÖR HELA ÅRET

av

**DELTAGARE I ”*KREATIVT SKRIVANDE:
JUDISKA PERSPEKTIV*”**

PAIDEIA FOLKHÖGSKOLA

INNEHÅLL

Inledning av <i>Stephan Mendel-Enk</i>	9
En gullviva i Sonda av <i>Eva Grossman</i>	12
24 timmar med gud av <i>Bo Albertsson</i>	19
Poängen med män av <i>Michèle Dolfuss</i>	26
Vad kroppen minns av <i>Sandor Berger</i>	33
Keinehora – må inte det onda ögat se dig av <i>Anette Sallmander</i>	38
Maskrosen av <i>Christoffer Haking</i>	45
Trampolinen i Treptow av <i>Noemi Katzenberg Berger</i>	50
Skuld av <i>Mats Nomberg</i>	57
Budet av <i>Elisabeth Wolpert</i>	63
Flickan och dirigenten av <i>Helén Lieberman-Ram</i>	71
Om textförfattarna	79

INLEDNING

Vi har en tradition på Paideias skrivkurs.

Den ser ut så här:

Jag ger deltagarna ett tema som de ska skriva en text utifrån till den kommande veckan.

Det kan handla om avgörande hållpunkter i ett judiskt liv, som att bli bar/bat mitzva eller sitta shiva. Eller så kan temat hämtas ur torahn och handla om ämnen som syskonrivalitet eller hämnd.

När jag presenterat temat ska deltagarna enligt vår tradition titta på mig med blickar som växlar mellan oförståelse, besvikelse och vrede. Någon säger ”va?”. Någon annan ”det kommer aldrig gå”. Någon tredje ”helt omöjligt. Kan jag få skriva om något annat?” Och sedan brakar det hela samman i ett sorl där alla ger sina personliga förklaringar till varför just de inte kommer kunna få fram en text på just det här temat.

Vi har aldrig pratat om att vi har den här traditionen. Jag misstänker att deltagarna inte ens tänkt på att den existerar, de vet inte om att de reagerar på exakt samma sätt varje gång - trots att många av dem gått kursen i årtal.

Det låter kanske märkligt. Men egentligen är reaktionerna inte så konstiga.

För att få ur sig en text - särskilt den sortens personliga texter vi skriver på kursen - är det så mycket man måste övertvinna.

Prestationsångesten. Tanken på att andra ska läsa och ha åsikter. Frustrationen över att bilderna man har i huvudet blir så torftiga när de hamnar på pappret. Rädslan för allt man riskerar hitta när man börjar grotta i sina erfarenheter. Eller tvärtom - rädslan för att man inte ska hitta så mycket alls, att ens inre ska avslöjas som platt och ointressant. Skam över att man brer ut sig och tar plats. Skam över att bli för personlig. Den särskilda skam som de judiska inslagen medför.

Ovanan - för vissa - att basunera ut sin judiska identitet i en text. Osäkerheten - för andra - kring om man lever tillräckligt judiskt för att få skriva om det.

Inför alla de hindren är det inte konstigt att man börjar leta utvägar.

Och det är därför vår tradition fortlever, därför som kursens deltagare varje gång hittar förklaringar till varför det inte kommer komma någon text från dem till nästa vecka: Jag kan inte. Det går inte. Jag är inte jude. Jag är för mycket jude. Jag har adhd. Jag kan inte stava. Jag är allmänt hopplös.

Under det senaste året har våra teman kretsat kring Jom Kippur. En anledning är att högtiden rymmer så många skrivvänliga inslag. Fasta. Ånger och bot.

Böner som UnetanehTokef - med sin ödesmättade passage om vem som ska få leva och dö under det kommande året.

Att sprida ut temat över två terminer har varit vårt sätt att följa det rabbinerna brukar predika på Jom kippur. Det vill säga att uppmaningarna om förlåtelse och självrannsakan inte bara ska vara aktuella just då - eller under de botgörelsedagar som föregått högtiden - utan något som bör genomsyra hela året.

För det är ju en sak att humma instämmande åt rabbinens ord i synagogan. Att verkligen utföra det som botgörelsedagarna

förordrar - skärskåda sig själv, inte skylla ifrån sig, säga förlåt utan att lägga till ordet ”men” - är något helt annat.

Inför såna uppgifter är sannolikheten stor att man reagerar som skrivkursens deltagare.

”Va?”, ”Det går inte”, ”Omöjligt. Är det okej om jag gör något helt annat istället?”

Fullt förståeliga reaktioner. Men om man vill övervinna motståndet kan man tänka på vår tradition på skrivkursen.

För trots alla hinder avslutas den alltid på samma sätt. Genom att samtliga deltagare skickar in varsin text, vecka efter vecka, år efter år. Ibland är kopplingen till temat uppenbar, ibland mer diffus. Det är inte så noga. Det viktiga är att något kommit ut. Och att modet har visat sig starkare än rädslan.

I synagogan kulminerar Jom kippur med bönen Neilah. Under högtidens avslutande timmar är toraskåpet öppet. Hela församlingen står upp - yra av hunger, med smärtande ryggar - för en sista chans att skrivas in i Livets bok innan portarna till himlen slår igen.

Men hur åtråvärt det än är att bli inskriven i Livets bok tror jag inte att den utgör särskilt rafflande läsning. Jag föreställer mig att den är mer som en telefonkatalog över skötsamma judar, i alfabetisk ordning - från någon Aaron Abramowich i början till någon Zoë Österberg på slutet.

Jag hoppas att du finner den här samlingen mer läsvärd. Och att du inspireras av det mod som ligger bakom varje bidrag, mellan raderna i varje text.

Stephan Mendel-Enk

Lärare på Paideias kurs ”Kreativt skrivande: judiska perspektiv”.

EN GULLVIVA I SONDA

av Eva Grossman

Stanislav sätter sig bakom ratten i sin ljusblå Volvo kombi. Bakluckan är fylld med allsköns bråte - konservburkar, kläder, läskflaskor som ska delas ut till behövande. Han är präst i pingstkyrkan. Han pratar estniska, ryska och hjälplig engelska. Utan hans specialkunskaper om vad som hände i den här delen av Estland under Förintelsen skulle jag inte klarat resan.

Jag glider in på sätet bredvid honom och han greppar hårt om ratten. Han suckar djupt flera gånger och drar ner mössan över öronen. "This is very important", säger han med beklagande röst.

Han styr bilen ut på vägarna. Vårvädret är nyvaket, ljus grönska i träden och vi passerar stora åkrar med svart öppen jord. Tusentals svarta fåglar, jag tror det är starar, sitter på fälten och pickar. Alla har huvudena vända åt samma håll och ibland lyfter flocken mot skyn. En stor gemensam rörelse som om de vore en enda kropp.

Bilen svänger in mot Sondas igenbommade stationsbyggnad. Den är byggd i sovjetisk stil, en gång pampig med stora fönster och ornamenterade dörrar. Nu är allt slitet och smutsigt och de trasiga fönsten är ingenspikade med brädor. Tågrälsen är kvar och det passerar tåg med många lastade vagnar. Annars finns det inget här, inget monument, inget som visar vad som en gång utspelade sig på den här platsen.

Vi rör oss runt stationen, vet inte riktigt vart vi ska. Men så ser vi ett äldre slitet hus i trä. Framför huset breder en grön frodig äng ut sig. Gullvivor nickar med sina klockor.

”De döda har blivit till blommor”, tänker jag. ”Morfar”, säger jag högt.

Jag faller ner på knä mot marken. Jag känner hans själ, hans plågade kropp. Hans magra slagna lekamen som hans älskade trogna hustru Fruma försökte rädda. I sin anteckningsbok skriver mormor att hon gick till lägerdoktorn med sina bästa bitar bröd så att han skulle få medicin.

Hon skriver att det var i det här lägret, Sonda, som hennes man Mendl en dag kom från arbetet i skogen. Han var svart i ansiktet, slagen, spottandes blod från lungorna. Doktorn la in honom i sjukstugan och sa att han skulle dö.

När han dött slängdes han ut på gårdsplanen och blev liggande där flera dagar. Mormor vågade inte gå dit. Sörjande satt hon på marken tillsammans med min mamma Minele och moster Gitka. Mendl var död, de yngsta barnen Masha och Frida mördade. Var den äldsta dottern Henka fanns visste hon inte. Det var tidig vår 1943.

De andra kvinnorna i lägret sa att nu är du änka - du borde vara lycklig som får se din man död. De hade inte fått se sina döda män. Jag undrade vad de menade med det.

Det kommer en kall vind, himlen är så blå. Jag tar fram den slitna svarta vaxduksboken ur min väska. I den har mormor, på jiddisch, skrivit ner vad som hände i lägren i Estland. Det finns en så fin bild på mormor och morfar. De tittar in i kameran, de är unga och ser lyckliga ut. Jag håller ett stort knippe gullvivor framför bilden och läser upp hennes ord om exakt vad som hände på den här platsen. Jag har rest hit med

min kusin. Tillsammans med Stanislav säger vi kaddishbönen.
”Jitgadal vjikadash schmei raba...”

Mamma, du var tillsammans med mormor Fruma genom hela kriget. De andra gick egna vägar. Dina systrar Henka och Gitka skickades bort till arbete. Män och kvinnor hölls isär. De yngsta togs bort och mördades. Men du mamma, på något sätt kunde du vara med mormor hela tiden. Var det för att du var en så mager känslig stackare? Lyckades du gömma dig i din mammas kjolar? Din mamma skyddade dig säkert, såg till att du fick en liten extra bit bröd. Hon tröstade säkert dig och berättade historier om hur bra allt skulle bli. Kanske sa hon så här till dig:

”Vet du Minele, när vi blir fria ska jag laga den bästa maten du vet. Du ska få soppa av höna och gryn och jag kommer baka en underbar kugel. Du får välja ett tyg med vackert mönster och jag ska sy dig en vacker klänning av modernt snitt. Håret kommer växa ut och jag ska locka det och fläta in en blå rosett. Du passar så bra i blått mein teire kind”.

Fruma var som en mamma även till andra i lägret. Hon arbetade som sömmerska, lagade trasiga kläder fulla med löss. Ibland kunde hon gå till köket och skrapa grytorna och ge lite till de stackars barnen.

Minele blev min mamma. Hon såg alltid till att det fanns mycket mat hemma. Jag vet hur det är att svälta sa hon. Om jag inte åt blev hennes ögon svarta av oro.

Jag minns att jag satt på den höga stegpallen i köket och såg på när hon knådade lokshendeg. Hon vispade två ägg i en tallrik och knådade in mjöjet tills degen var fast och elastisk.

”Den ska vara ganska hårt”, sa hon.

”Hård” sa jag och tuggade på en bit torr tysklimpa med kummin.

”Ät inte bara torrt bröd”, sa hon och tog fram en burk schmalz ur kylen. I burken fanns vit fett med stekt lök och hönsskinn - grivele.

”Nej, jag gillar inte det”, sa jag.

Hon bredde ett tjockt lager fett över brödet .

”Ess mein kind”, sa hon i en kall ton.

Jag åt en tugga och den gryniga konsistensen av fettet la sig som ett lager i gommen. Jag sorterade fram grivelebitarna med tungan och tuggade snällt på dem. Sen reste jag mig, knyckte på nacken och gick ut från köket.

Stanislav svänger in på grusvägen mot Sillamäe. Vägen är smal och vi möter inga andra bilar. På båda sidor om vägen sträcker sig fält. Flockar med fåglar på väg från sina vinterboningar mot häckningsplatsena äter sig mätta av frön och maskar. Det är ett hedlandskap med låg vindpinad växtlighet. Ett v-format streck gäss sveper över oss. Bilen rullar vidare över den skumpiga vägen och jag håller ett krampaktigt tag i dörren.

”You will see soon”, suckar Stanislav djupt.

Vid vägens slut stannar vi och går ur bilen. Det blåser och vinden tar tag i håret. Fast det är maj är det kallt och jag har fortfarande vinterjacka och mössa på mig. Vi befinner oss på en klippa som sträcker sig längs kusten och störtar lodrätt ner mot havet. Nedanför finns en smal strandremsa där drivved blåst in. Långt bort på andra sidan vattnet ligger Finland.

Måsar skriker och en jättestor havsörn seglar förbi. Den är så nära att man kan räkna vingpennorna och mäter säkert tre meter mellan vingspetsarna.

Jag trodde jag visste allt, men det Stanislav nu berättar hade jag inte hört. Jag hade inte vetat om att de i marschen mellan lägren gick på en väg längs kusten där en hög brant klippa löper längs vattnet.

Att de, den dagen då de lämnade lägret i Vivekonne, gick åtta kilometer till Vaivara och sen fortsatte mot Ereda nästan fyra mil bort. Mormor Fruma och mamma Minele, resten av familjen skiljda från dem. En kolonn med trashankar. Den som inte orkade blev skjuten eller knuffad ner för branten. Där låg de döda männen och kvinnorna som blivit kastade ner från klippan till havet. Det var ju det hon skrev om, mormor, de andra kvinnornas avundsjuka. Att hon kunde se morfar död när han låg på gården. Nu förstår jag.

Och jag tänker, att om det varit jag, som gått där, i kolonnen. Då hade jag aldrig överlevt. Jag hade inte orkat gå, jag hade inte klarat mig utan att äta, jag hade frusit ihjäl, blivit skjuten och nedknuffad. Jag hade varit som min mamma som velat ge upp. När de senare mot slutet av kriget var i lägret i Hamburg och hörde bomplanen. Då bad min mamma att de skulle träffas så hon fick dö. Men så resonerade inte mormor Fruma, hon kanske kröp ihop och väntade på befrielsen. Hon var i 40-årsåldern och de flesta som överlevde var unga, i sin krafts dagar men hon måste ha räknats som gammal. Mamma till fem barn, hustru och yrkesarbetande. Då gick hon bara framåt tillsammans med spillrorna av sin familj.

Först långt senare, i Sverige, kom händelserna i fatt henne. Hon grät på Ulleråkers sjukhus. Hon skrek på jiddish till

doktorn att hennes man och barn var mördade. Doktorn svarade att hon inte skulle tänka på det.

Mamma, vad gjorde du då? Du orkade inte ha henne hemma hos oss. Hon fick vara ensam på sjukhuset i Uppsala. På söndagarna packade vi in oss i bilen och åkte dit. Du hämtade mormor Fruma på sjukhuset.

Vi hade med oss matsäck. En solig söndag satte vi oss på en filt i gräset och du dukade fram saft, kaffe och keiskuchen.

”Nem”, sa du till mormor. Med upprörd röst fortsatte du att prata, jiddischorden lät som en strömmade fors.

Men mormor ville inte äta. Jag skulle sitta bredvid henne. Jag tittade på fläckarna på klänningen och mådde illa av hennes lukt. Efter en kort stund reste hon sig och började vandra runt. Mamma sprang oroligt efter, drog henne i armen och ropade hetsigt att hon skulle stanna. Att jag var hennes barnbarn. Mormor var väldigt och stark och knuffade mamma som började snyfta. Allt gick som i ultrarapid tills pappa kom. Han hjälpte mamma upp från marken och tog Fruma med sig till bilen.

Det nästa jag minns är att mamma står och tittar ut genom fönstret och säger att nu är det slut. Mormor är död. Jag är elva år. Jag lägger allt i en liten ask och säger eller frågar ingenting mer.

En regnig dag långt senare rotar jag i en kartong. Där hittar jag ett igenklistrat kuvert. Med darrande fingrar öppnar jag kuvertet och där finns en sliten svart anteckningsbok. Jag öppnar boken med bävan och hjärtklappning. Boken är fylld av mormors handskrivna text på på jiddisch. Mormors egna ord om vad som hände. Svar på mina frågor.

Nu har jag har rest till Estland för att med egna ögon besöka platserna som mormor skriver om. I Sillemäe vid kusten finns branten som störtar ner i havet där de som inte orkade knuffades ner för att dö . Vi går över heden och Stanislav säger ”very dangerous, careful”. Men jag kryper ända fram till kanten, jag lägger mig på mage och håller blommorna, gullvivor och mandelblom, i handen. Jag kastar ner dem och de flyger i vinden.

24 TIMMAR MED GUD

av Bo Albertsson

Morgongudstjänst i synagogan Beth Israel i Austin, Texas. Ikväll börjar Jom kippur. Aaron Cohen som står vid sin plats längst fram har 24 timmar på sig att fatta sitt beslut.

För två år sedan var Aaron och hans avgångsklass från University of Texas Law School (UT) på Maggie Maes och firade 10-årsjubileum. Baren låg i den ”svarta” östra delen av Austin och var populär bland alla UT studenter. ”Maggies” var känd för sin Frozen Margarita och att ha bra band som spelade varje fredag. Den här kvällen spelade blues och rockbandet Omar and The Howlers. Stämningen var hög.

Aaron jobbade på advokatbyrån Loher & Associates. Eftersom han hade ett tidigt möte med en klient nästa dag lämnade han Maggie Maes först av alla. På parkeringsplatsen såg han en polisbil. Aaron kände igen mannen som stod bredvid den. Steve hade varit en mobbare och slagskämpe när de hade gått på High School. De växlade några ord. Steve berättade att han var gift och har två barn. Polis hade han varit i tre.

”Var har du din partner?”, frågade Aaron.

Steve skrattade till.

”Den bögen. Honom har jag ingen nytta av i de här kvarteren. Tänkte jag skulle dra hit och rensa upp lite på egen hand.”

Aaron suckade. ”Du är dig lik”, sa han.

”Vad menar du med det? Är du också bög din lille jävel?”

”Nej, men jag är advokat. Och det är just attityder som dina jag vill få bort.”

”Din jävla jude”, sa Steve. ”Du ska passa dig noga.”

Aaron gick snabbt mot sin bil. Steve sprang efter och tacklade honom till marken. Han satte sig på Aaron. Plötsligt avlossades ett skott och Steve föll blödande till marken. Aaron flydde snabbt från platsen i sin bil österut på 6:th Street, ovetande om Steve levde eller var död.

Tidigt nästa morgon - innan de övriga i familjen vaknat - läste Aaron i Austin American-Statesman att en polis dödats i en skottlossning på East 6:th Street och att han lämnat hustru och två barn efter sig. Polischefen vill inte uttala sig om vad som hänt, men eftersom det var en av deras egna fick fallet högsta prioritet. När Aaron reste sig upp från soffan blev han yr och kallsvettig. Det var ju ett misstag, han hade bara försvarat sig. Han funderade på om han skulle berätta för sin hustru, men bestämde sig för att vänta med det. I stället ringde han sin rabbin på väg till jobbet. Men han svarade inte. Han bestämde sig för att ringa polisen och överlämna sig. När de frågade vad det gällde blev han paralyserad och avbröt samtalet.

Han sa inget till sin fru på kvällen heller. Klockan två på natten smög han upp ur deras säng. Han tog på sig jackan, satte sig i bilen och körde längs South Congress Avenue och över floden mot Travis Heights. Han fortsatte söderut och stannade framför huset på Fairmount Avenue där Steve bott när de gick i High School. Huset stod mitt i ett starkt bländande vitt sken i en kolsvart natt. Det var fullt av människor på gräsmattan och gatan utanför. Flera av dem i polisuniform. Många kramades, grät och kramades igen. Han åkte sakta därifrån.

Ett år efter händelsen på Maggie Maes parkeringsplats greps en svart man som misstänkt för mordet. Polischefen kallade till presskonferens och berättade stolt att Steves mördare hade gripits och visade en bild på en medelålders svart man i slitna arbetskläder. Mannen hade identifierats som William Brown Jr. Han var gift, hade två barn och bodde inte långt ifrån brottsplatsen i den svarta delen av Austin.

Eftersom Aaron visste att William var oskyldig utgick han från att han inte heller skulle fällas för brottet. Det är också det han tänker där han står på främre raden i Beth Israel: Han är oskyldig. De kan inte göra det. Gode gud. Låt dem inte göra det.

I en annan del av stan tänker William tillbaka på dagen då polisen knackat på dörren. Han fördes bort i handbojor. Och fick veta att han var misstänkt för mordet på en polis. På polisstationen sattes han i häktet. Rummet var inte större än den hiss han tog varje morgon - från entrén på 11:th street, upp till advokatkontoret Loher & Associates, på 23:e våningen där han arbetade som städare. Men där slutade likheterna. Häktet hade doftat skarpt av urin och spya. I taket satt en ensam glödlampa, med ett bländande vitt sken. Rummet hade inget fönster. Han fick ringa ett samtal och valde att ringa Jacob Loher på kontoret. Jacob ställde några frågor och sa att han skulle komma så fort han kunde. En nyckel sattes i låset och dörren till häktet öppnades av samma polis som låste in honom några timmar tidigare. Tillsammans med honom stod Jacob och de tre gick tillsammans till ett förhörssrum. Polisen släppte in dem och låste dörren efter sig. William förklarade att han inte visste varför han var där, att han aldrig varit i slagsmål - än mindre dödat någon. Jacob förklarade att han blivit utsedd

till Williams försvarare och att han skulle bli förhörd tidigt nästa morgon. Jacob skulle vara med under förhöret.

Rättegången blev en parodi på rättvisa. Under den sista rättegångsdagen sammanfattade åklagaren fallet och hävdade att det rörde sig om ett hatbrott riktat mot polisen. Jacob påpekade återigen att det varken hade hittats något vapen, några fingeravtryck eller något vittne som kunde knyta William till brottet. Han argumenterade övertygande för sin klients oskuld. Trots detta fann en helt vit jury William skyldig. Domaren utdömde det strängaste straffet - dödsstraff. Direkt efter rättegångens slut, fördes William från häktet i Austin till fängelset i Huntsville, platsen där dödsdömda fångar inväntar sin avrättning. I Texas innebär detta att kaliumklorid injiceras i kroppen för att snabbt, kliniskt och effektivt stoppa hjärtat.

Efter morgongudstjänsten åker Aaron tillbaka till jobbet. Han äter lunch tillsammans med en kollega på en mexikansk restaurang, ett kvarter från byrån. De diskuterar ett fall som de bägge jobbar med. Aaron slutar tidigt, kommer hem och sätter sig i hammocken på verandan. Bara timmar återstår till Jom kippur och Aaron kommer återigen att stå inför sin skapare för det han gjorde för två år sedan. Men den här gången är det annorlunda. Han kan inte skjuta upp beslutet längre. Leah kommer ut och sätter sig bredvid honom. Hon frågar varför han kommer hem tidigt. Aaron är tyst ett tag. Därefter berättar han vad som hände på parkeringen för två år sedan. Han berättar också att i morgon är dagen då William kommer att avrättas för ett mord som Aaron begått.

Leah ställer sig hastigt upp, tar tre stapplande steg bakåt, fryser till is och är tyst i vad Aaron tycker framstår som en evighet. Likblek, med låg röst och slutna ögon reciterade hon: *Yitgadal v'yitkadash sh'mei raba b'alma di- v'ra chirutei, v'yamlich malchutei b'chayeichon uvyomeichon uvchayei d'chol beit yisrael, ba'agala uvizman kariv, v'im'ru: amen.* Kvällen och natten var helvetet för bägge. Hat och kärlek var samma. Gråt övergick i skrik och desperation från bägge två. När klockan slog sex slag och solen gick upp blev det tyst i rummet. Leah tog Aarons kalla händer i sina mjuka varma händer och tillsammans läste de *Shema Yisrael, Adonai Eloheinu, Adonai echad barukh shem kevod malkhuto le'olam va'ed* om och om igen ...

Det är lördag. Fängelsedirektören kommer in i Williams cell tillsammans med prästen, William ber om en T-Bone stek med pommes frites, äppelpaj och en Budweiser som sin sista måltid. Prästen stannar kvar och sätter sig bredvid William och de ber tillsammans; *vår Fader, du som är i himlen, låt ditt namn bli helgat, låt ditt rike komma, låt din vilja ske på jorden så som i himlen, din är makten och äran i evighet. Amen.* Prästen sitter kvar en lång stund och de pratar om viktiga saker, som var kommer han bli begravd, om han kommer hamna i helvetet, vad som kommer hända med hans familj. Om den lilla möjligheten att guvernören ringer och avbryter avrättningen. Maten kommer in. William äter upp. Fängelsedirektören säger att det börjar bli dags. På väggen i korridoren tickar klockan.

Samtidigt försöker Aaron tänka klart. Han står tillsammans med sin familj några bänkrader från det öppna Toraskåpet i synagogan. Hans andetag studsar i väg och lämnar ett litet mellanrum till nästa. Så fortsätter det utan att han kan stoppa

det. Munnen är torr och han kallsvettas. Jom kippur är strax över för den här gången. Han tittar på Leah och nickar. Det är nu Aaron slutligen måste möta sina demoner och finna kraften att gå vidare. Precis som när domaren för ett år sedan dömde William till döden, döms Aaron nu av sin Gud för vad han gjort, eller snarare inte gjort. Han ber för sin själ. För sig själv säger han:

Adonaj, varje morgon sedan William dömdes för ett brott jag begick har jag vaknat och sagt till mig själv, idag är dagen då jag går till polisen och erkänner att det var jag som dödade Steve. Men varje morgon har jag skjutit upp det till nästa dag. Hjälp mig barmhärtige Gud att vara stark.

Plötsligt hör han en röst. *"Sluta be"*, säger den. *"Du kommer ändå inte komma in"*. Aaron ser sig omkring men ser inte varifrån rösten kommer. Han fortsätter be men rösten kommer tillbaka och säger återigen åt honom att sluta. Han tittar på Leah. Hon tittar oförstående på honom. Aaron inser att det bara är han som hör rösten. Det är som om den kommer från överallt men ingenstans. Den här gången frågar rösten om han bestämt sig.

"Vem är du", frågar Aaron?

"Den som ser allt, hör allt och vet allt", säger rösten.

"Adonaj, varför pratar du med mig?"

"Aaron, jag har väntat på dig i 730 dagar."

"Adonaj, jag dödade Steve men du vet att det var i självförsvar. Det gällde mig eller honom. Men om jag kan få sju oskyldigt anklagade personer friade för brott de inte begått kan du inte då i din stora vishet förlåta mig?"

”Aaron, även om du räddar sju oskyldiga kommer du få ditt rättmätiga straff här på jorden och du kommer inte bli inskriven i Livets bok.”

”Adonaj, om jag kan övertyga åklagaren om att han ska ogiltigförklara dödsdomen för tre oskyldiga och göra om deras rättegångar, kan du då visa barmhärtighet och förlåta mig?”

”Aaron, om du räddar tre felaktigt dömda personer som väntar på sin avrättning så räddar du deras liv men inte din egen själ.”

”Adonaj, om jag ringer till Guvernör Richards och erkänner att det var jag som dödade Steve och hon stoppar avrättningen av William kan du då i din barmhärtighet och vishet förlåta mig?”

”Aaron, du har 42 minuter på dig att rädda William från att avrättas. Om du gör det kan vi fortsätta det här samtalet nästa Jom kippur. Kom ihåg, räddar du livet på en människa så räddar du livet på hela mänskligheten.”

Hineni, hineni, I'm ready, my Lord!

POÄNGEN MED MÄN

av Michèle Dolfuss

Jag var sjukskriven från mitt jobb som sekreterare. Jag var inte sjuk, men jag var less på mitt jobb, där det bland annat fanns en kvinna som varje morgon berättade för mig vad hon hade haft för sig natten dess förrinnan. Hur hennes skrev gjorde ont för att hon legat så mycket med sin pojkvän. Själv hade jag aldrig legat med en man. Jag ville jobba, jag fick inte, jag måste lyssna på henne. En väninna hade berättat om en läkare som gärna gav unga kvinnor ett sjukintyg om hon bad om det. Det enda man måste göra var att lyfta på sin kjol och visa sina trosor. Jag gjorde det och han förklarade för mig att på vintern fick jag inte bära så korta, jag måste absolut ha trosor som gick ner till knäna. Men det var sommar. Jag fick mitt sjukintyg och hade det himla långtråkig hemma om dagarna. På kvällarna pluggade jag. Jag hittade ett jobb på Skansen i plåtslageriet där jag inte fick någonting betalt. Det behövdes inte, jag hade min sjukpenning. Jag lärde mig plåtslageri och på fyra språk kunde jag berätta för turisterna om huset och om arbetet.

Året var 1964. En av turisterna var israel. Jag var tyska och skämdes för min tyskhets bredvid denna *israeli*. Jag tyckte inte om hans utseende med en hängande underläpp. Men han pratade mycket och var intresserad av mitt arbete och vad jag gjorde förutom plåtslageri. Han berättade att han var på resa genom Europa med en vän. Jag föreslog att visa honom Stockholm efter jobbet. Det slutade med att han kom hem till mig för att äta. Det var ingen lätt sak att laga mat, jag hade ett litet rum med bara en kokplatta under sängen. När han ville

kyssa mig ryggade jag tillbaka. Han sa att han hade bland annat studerat psykologi och frågade om han fick röra mitt ansikte. Med mycket mjuka fingrar rörde han på mina kinder från kindbenet ner till kinden och jag lugnade mig. Han förklarade att det var en nerv han hade rört. Redan nästa dag skulle han fortsätta sin resa med sin vän. Vi bestämde att vi skulle korrespondera.

På den tiden tog ett brev från Israel till Sverige en vecka. Hans brev var intressanta. Jag kände att han brydde sig om mig personligen. En gång skickade han ett klipp från Jerusalem Post. Texten handlade om avokado och jag tyckte jag kände igen historien. Det var min berättelse. Jag hade berättat för honom om mitt första möte med en avokado. Min mor hade sett en i affären. Vi köpte den, men visste inte hur den skulle ätas. Hemma skar jag itu den, tog av skalet. Fruktköttet var hårt och vi smakade på det. Det smakade inget. Kärnan var stor, kanske det var den som skulle ätas. Vi provade, men den var bitter. Så jag skar itu frukten, hällde vatten på den och socker och satte den på elden. Lämnade köket och den brändes vid. Min mor hittade ett märke på skalet 'product of Israel' och sa till mig att jag skulle fråga min vän i Israel vad det var för något. Så kom historien in i tidningen i Israel. Klippet slutade med att "så tänker man i utlandet om våra frukter".

Vi hade bestämt oss att jag skulle komma nästa år på min semester till Israel. Ett år är en lång tid. Fram emot våren kom inga brev mera. Istället för Israel bestämde jag mig för att tillbringa semestern hos min mormor i Berlin. När jag kom tillbaka därifrån väntade ett brev på mig: "När kommer du?" stod det.

Mitt svar var "Det blir nästa år, detta år har jag redan haft min semester eftersom jag inte har hört någonting från dig på länge."

Året därefter åkte jag till Israel. Redan första kvällen bestämde vi oss för att gifta oss. Breven hade varit underbara, så snälla, så trevliga, han kunde verkligen skriva. Vi pratade om bröllopet. Det skulle ske i Sverige, eftersom jag, som lutheran, inte kunde gifta mig med en jude i Israel. Efter semestern skulle jag åka tillbaka till Sverige, vi skulle ordna alla papper, jag skulle ta körkort och nästa år skulle han komma till Sverige för bröllopet. Vi bestämde att vi skulle ha två barn. Jag tyckte att tre var för mycket. På den tiden var det bara de mycket fattiga i Sverige som hade så många barn. Han skulle komma med båt till Venedig, där jag skulle träffa honom. Vi skulle köpa en bil och åka med den tillbaka till Sverige. Men i början av juni utbröt krig mellan Israel och arabstaterna. Våra planer såg ut att grusas. Jag hade redan lämnat mitt jobb för att flytta till Israel. Nu fick jag ändra planer och snabbt skaffa ett nytt jobb. Lika snabbt ändrades planerna igen. Vem kunde tro att ett krig bara tar sex dagar? Jag åkte nästan som planerat till Venedig för att hämta honom från båten.

Vi köpte en Alfa Romeo, hans önskemål - men den skrevs på mitt namn. Det imponerade på mig, vi var ju inte ens gifta. Vi körde i iltempo genom Europa till Sverige för att komma i tid till bröllopet. Vi anlände dagen före. Jag såg på min mor att hon var förskräckt när hon såg honom. Jag hade under årets lopp köpt på mig mycket husgeråd som skulle skickas ner till Israel som min hemgift. Jag hade beställt möbler på NK, men ville att han skulle godkänna dem innan jag betalade. Det visade sig att han hellre ville ha möbler från IKEA. Dagen efter bröllopet åkte vi dit tillsammans med min mor. Jag hatade möblerna som han valde. Jag ville avstyra allting. Min mor lugnade mig. Jag övergav min lägenhet - på vilken jag bara hade ett hyreskontrakt - till en bekant för en mindre summa. Det var olagligt, men det gjordes, eftersom det var svårt att få

lägenheter. Han blandade sig i. Det skulle inte göras på mitt sätt, sa han. Han kände inte till lagen i Sverige. Varför skulle han lägga sig i? Igen ville jag blåsa av allt. Igen lugnade min mor mig.

Vi skickade allt till Israel och själva åkte vi ner genom Europa i långsam takt på vår smekmånad. Vi besökte flera av hans och hans mors vänner som hade kommit till Tyskland efter kriget. De var polacker, som bara kunde få Wiedergutmachung i Tyskland, och en annan vän som hade varit i fängelse för spioneri i Israel och inte trodde på landet mera. Flera gånger under resan fick jag nog av honom, men nu var jag redan på väg. Skulle jag vända om på egen hand? Jag hade ingen lägenhet mera. Alla mina saker hade skickats till Israel. Jag kunde inte flytta in med mina föräldrar. Bäst att fullfölja det jag hade bestämt.

När vi kom till hamnen hade färjan till Israel precis gått. Nästa båt skulle gå om en vecka, sas det. Vi hade inga pengar kvar. Han hade vänner i Bologna. Vi åkte till Bologna. I huset fanns deras husa, som bara kunde italienska. Vi fick vännernas sommar-adress i Schweiz. Vi åkte dit, stannade med dem i en vecka. Fick låna pengar av dem och kom denna gång i tid till båten. Den båtfärden var det långtråkigaste jag har varit med om. Jag hade ingen bok med mig, inga handarbeten. Han hittade sällskap och spelade bridge hela dagarna. Hur kunde jag bli av med denna människa? Han bestämde allting för alla. Han tappade en gaffel i golvet och skrek på servitören att han skulle plocka upp gaffeln och hämta en ny. Han förklarade för servitören att gaffeln skulle ligga på vänstra sidan om tallriken och kniven på högra och inte tillsammans på en sida. Jag skämdes.

Med flera liknande incidenter kom vi äntligen fram. Vi tog vår Alfa och åkte upp till Jerusalem. På ett ställe sa han: ”Det är

en ny väg upp till Jerusalem.” Efter sex-dagars kriget hade hela geografin förändrats.

Våra möbler kom, mina egna saker kom, jag gjorde i ordning lägenheten och vi flyttade in. Jag pluggade hebreiska på Ulpan. Träffade några av min fars vänner från Berlin som hade överlevt Förintelsen. De hade fått barn i min ålder och vi blev vänner. Vi hade ingen telefon. För att hålla kontakt skrev jag brev till vännerna jag hade fått i olika delar av landet. Jag visade breven för min man som skulle rätta till stavfelen. Han var helt förskräckt: "Med så många fel kan du inte skicka ett brev".

Jag sa att jag ville ha barn, på det sättet skulle jag lära mig hebreiska. "Först måste du konvertera", sa han och förklarade orsaken: då skulle barnet födas som jude och inte behöva konvertera senare. Han la till att han ville bo utomlands i ett år. Sedan skulle vi se om äktenskapet höll och i så fall skulle vi prata om barn igen.

Jag konverterade, vi åkte till Sverige och bodde hos mina föräldrar i ett år. Jag jobbade på Historiska museet, han pluggade svenska och fick efter tre månader ett enkelt jobb, någonting med datorer som på den tiden - början av sjuttioalet - var i förstadiet. I alla fall en inkomst. När jag var upptagen med mitt arbete underhöll han min mor som var förtjust i honom. Som de sa: han var närmare hennes ålder än min.

Vi gifte oss i synagogan i Stockholm. Nu hade vi också ett judisk bröllop. Vi åkte tillbaka till Israel och kom till vår lilla lägenhet i Jerusalem som jag hade gjort så hemtrevlig som bara möjligt med dessa horribla möbler han hade valt på IKEA. "Hur blir det med barn?" frågade jag.

"Aldrig i livet kommer du att ha barn," svarade han.

Allting störtade samman för mig. När jag samlat ihop mig tänkte jag: Jaja, det är ju jag som tar antibabypiller. Så jag slutade att ta dem. En dag bestämde min svärmor sig att köpa mig en dräkt. Jag fick själv inte köpa mig några kläder. Vi hade inte pengar för sådant, förklarade min man. Men själv gick han till en skräddare och hade kostymer uppsydda åt sig. Han förklarade att det behövde han eftersom han var anställd av staten. Allt jag hade var presenter från min mor, eller mina gamla kläder. Det fanns vissa plagg han sa att jag inte fick bära och andra som han hade köpt som jag måste bära. Jag hatade dessa. I Israel köpte man färdiga plagg, som skulle sys om, så att de passade perfekt till kroppen. Dräkten anpassades, efter en vecka skulle jag prova den igen, den var för liten. Fick sys om, samma igen efter en vecka. Och igen samma sak efter veckan därpå. Man begrep inte vad som hände med min kropp. Snart visade det sig att jag var med barn. Nästan tre månader hade gått när det fastställdes. Jag hade inte förstått något, hade aldrig varit med barn förut och visste inte hur det skulle kännas. Min man tvingade mig till abort. Jag fick göra svåra sysslor som min kropp inte orkade. Om jag inte gjorde som han sa fick jag stryk. Efter aborten tog jag alla piller jag kunde hitta hemma. Jag ville följa fostret, det behövde mig. Men det fanns inte tillräckligt med piller i vår lägenhet. Jag dog inte. Istället sattes jag i terapi. Terapeuten övertygade min man om att det inte skulle gå, att äktenskapet inte skulle hålla utan ett barn.

Jag blev med barn igen. Jag födde en dotter. Min mor kom och besökte oss och sa: ”Hon kommer inte att leva mera än sex månader, så smutsigt som det är hos dig.” Jag hade hund och katt. Jag behövde något att ta hand om då jag inte hade ett barn. Nu hade jag visserligen ett barn men husdjuren fick vara kvar.

Jag kunde inte bara kasta ut dem. Dottern dog efter sex månader och sex dagar. Jag blev omgående med barn igen. Jag födde en pojke. "Och nu en till", sa jag till min man när alla hade gått efter omskärelsen. Efter det att jag hade förlorat min dotter räckte det inte med bara ett barn.

"Aldrig i livet", var svaret.

Nähä, tänkte jag. Då behöver jag inte mannen. Om jag skiljer mig, kan jag möjligtvis hitta en annan man och få barn. Och det gjorde jag. Jag skiljde mig och hittade massor som ville gifta sig med mig. Men jag ville inte. En psykolog-vännina sa till mig att min son behövde en man, en pappa. Vem var inte så viktigt. Jag blev arg på henne, hon var ingen vän mera. En sådan man hade jag haft, en sådan skulle inte komma in i mitt hus mera. Den passande mannen hittade jag till slut, men då var det för sent för mig att bli gravid.

VAD KROPPEN MINNS

av Sandor Berger

Det är konstigt. Alla tror att bara för att jag är liten har jag inga minnen. Det har jag - i kroppen. Jag kan tyvärr inte uttrycka mig i ord som ni vuxna använder, men min kropp minns. Jag har minnen i alla mina porer.

Jag tror att jag minns min mammas och hennes syskons rädsla när tyskarna invaderade Ungern.

”Oy vey, vad kommer att hända med oss nu?” sa mina mostrar, Giza och Linus med en mun.

”Äsch, ni är alltid så rädda”, sa mamma. Hon skakade på huvudet och tog mig i sin famn.

Det dröjde bara några dagar innan vi fick se någon konstig gul lapp på våra kläder och flytta ihop med många andra. Och jag minns att jag också var rädd.

Jag tror att jag minns en lång resa i en överfylld tågvagn där det luktade mycket illa och jag hade inget att äta. Jag frös och mamma höll mig i sina armar, försökte trösta men jag bara grät och var hungrig.

En annan bild jag har i kroppen: Èva, min kusin, håller mig i handen och vi promenerar på något konstigt ställe, letar efter mat. Känner inte igen stället, husen, gatorna.

Jag har en potatis i handen, den är rå men jag äter ändå. Jag är hungrig, jag gråter, jag är alltid hungrig. Minns snälla människor som ger oss mat och jag minns andra som jagar bort oss när min kusin och jag tigger lite att äta.

Jag finner min första kärlek: en sockerbit. Har den i handen och säger till den:

”Jag älskar dig, JAG ÄLSKAR DIG”

Jag slickar bara på sockerbiten för jag vill att den ska hålla länge.

Jag minns att jag vill vara med mormor men hon finns inte längre, hon är borta och jag saknar henne, hennes värme, hennes snälla ögon.

Jag tror att jag kommer ihåg att jag var rädd för uniformerade.

Ibland fick vi flytta från ett ställe till ett annat, från landet till en storstad och tillbaka igen. Åka tåg, fram och tillbaka. Utan mat och vatten. Hungrig, törstig. Gråter, fryser.

Jag kan knappt gå, jag tror att jag hör mamma säga att jag väger för lite, men det finns ändå inget att äta.

Vi packas ihop igen i godsvagnar, trångt och illaluktande igen. Alla är rädda. Vi skall iväg, jag hör mycket oväsen ovanifrån, tåget stannar, vi ska ut och tillbaka till stället där vi sover.

Uniformerna försvinner.

Nya uniformer stormar in. Pratar annorlunda, jag förstår dem inte heller men de är snällare. Jag får något att äta och något som mamma kallar för choklad. Gott!

Mamma säger något jag inte förstår: befriade?

Vi är på väg igen, men nu till fots. Jag orkar inte gå, Mamma bär mig, tanterna bär mig, Èva bär mig. Ibland åker vi häst och vagn, ibland tåg eller går till fots.

Och plötsligt känner jag igen mig, vi är tillbaka där vi var för mycket lång tid sedan.

Det kommer en farbror som jag inte känner. Han säger att han är min pappa.

Jag tittar på Mamma, hon nickar. Men farbrorn har uniform och jag är förskräckt, jag vågar inte gå till honom.

Resan till Österrike med Eichmanns tåg tog tre dagar.

Hemfärden tog över två veckor, och till slut var vi tillbaka i Debrecen. Äkta ungrare (alltså icke-judar) hade tagit över vår lägenhet med möbler och allt. Nu, när vi dök upp levande, lämnade de den med sura miner och morrade att Hitler inte har gjort sitt jobb färdigt. Men det vågade de inte säga högt.

Jag minns att vi var många i den lägenheten, släktingar till mamma och pappa, överlevande. Det var mycket trångt, jag krockade hela tiden med någon.

”Se upp!” fick jag ständigt höra, trots att jag försökte vara försiktig. Det fanns inget ställe i lägenheten där jag kunde leka i fred, så jag smet ut på gården och gatan. Där hittade jag nya, spännande saker att titta på och fantisera om. Mittemot oss fanns ett hus där det alltid var mycket folk. Jag var nyfiken, jag gick dit.

Jag gick runt, ingen hindrade mig. Jag gick ut på gården.

Jag såg tre konstiga saker där folk hängde på ett rep runt halsen. Jag fattade ingenting, jag måste fråga. Jag ryckte i en gubbes byxben och frågade vad som hänt. Han svarade: det är inget för barn.

Jag fick aldrig mer gå dit. Men synen ser jag fortfarande ibland...

Jag växte och jag fick en cykel. Den var lagom stor och blå. Jag försökte cykla, det gick vingligt, men jag lärde mig ganska fort. Jag fick cykla på gatan. En gång såg jag inte upp och plötslig cyklade jag in mellan två oxar och ramlade. Bonden blev arg, skrek och skällde ut mig. Scenen dyker fortfarande upp ibland i mina drömmar. Eller mardrömmar bör de nog kallas.

Jag var ensam mycket. Hittade på allt möjligt. En gång fastnade jag med huvudet i en stolsrygg. Pappa hämtade en såg. Jag började skrika och gråta: du får inte såga av mitt huvud pappa...

Hela familjen var på tågstationen och vinkade av min kusin. Vi hette båda Sandor och kallades därför båda för Sanyi. Han var Nagy - store - Sanyi. Jag var Kis - den lille. Han skulle till ett ställe som hette Palestina. Vi var glada och samtidigt ledsna att han skulle åka. Vi manade honom att vara försiktig. Jag förstod inte varför men jag var också ledsen. Jag kommer ihåg hans stora, gröna ryggsäck, hans grova kängor och glada ögon.

Jag får en lillasyster, Mari. Jag försöker prata med henne men hon svarar inte. Hon kan inte prata än, sade mamma. Mari var jättesöt, men vad skall jag med henne till, tänker jag. Pratar inte, går inte...

Vi fortsatte trängas i lägenheten. Mammas systrar och enda bror, Lajos, flera kusiner på mammas sida, Eva, som var deporterad tillsammans med oss till Österrike, Laci, en annan kusin på mammas sida som återkom från Auschwitz och som var sjuk i polio, pappas systrar och Agi som var min kusin på pappas sida. Vi var nästan lika gamla men hon skulle alltid veta bäst och det var lite jobbigt. Hennes mamma, pappas

syster, säger alltid att om jag inte var snäll då skulle jag få smisk. Ibland fick jag det.

Ibland gömde jag mig under det stora bordet och lyssnade på vad de vuxna pratade om. Det var inte mycket jag fattade, men ibland snappade jag upp några bekanta ord: judar (det är vi, förstår jag), deportation, inte återkomma, ledsna, flytta, Israel. Det är spännande.

Vi hade släktingar även på andra platser i Ungern som vi ibland besökte. Kusin Ibi bodde långt ifrån oss. Jag minns resan i en stor maskin som kunde flyga i luften. Det var också spännande. Efteråt blev jag sjuk och som tröst fick jag en leksaksflygmaskin.

Det fanns sällan andra barn att leka med. Pappa jobbade, Mamma var hemma men hon hade inte så mycket tid för mig med så många vuxna omkring.

En dag, när pappa kom hem efter arbetet sade han till mig:
”Nu ska vi byta namn.”

”Vadå”, frågade jag. ”Kan jag inte heta Sanyi längre?”

Han skrattade. ”Inte det namnet. Det andra.”

”Mitt hemliga namn? Sholem?” frågar jag vidare.

”Inte det heller. Namnet Kesztenbaum. Nu ska hela vår familj heta Kovács. ”

”Varför det?” frågar jag.

”Det ska jag förklara när du blir större...”

KEINEHORA:

MÅ INTE DET ONDA ÖGAT SE DIG

av Anette Sallmander

Danusha är kort för att vara vuxen. Det är vanligt bland mammas och pappas vänner för de fick inte så mycket mat när de var barn. De tycker att jag borde äta mer så jag inte blir kort jag med.

Det är så kul med mig säger Danusha. Hon har inte egna barn. Tanter med egna barn är oftast lite trötta på andras ungar men inte på mig för jag är roligare än de andra ungarna, tycker de. Jag tjarar inte om att få nya grejer hela tiden. Istället ställer jag många frågor om hur de mår och vad de drömmer om.

”Om vad skulle jag drömma? Det har jag slutat med”, sa Danusha en gång.

Då sa jag att jag hade en dröm åt henne.

”Den vill jag höra”, svarade hon och så har vi fortsatt. Jag ger henne drömmar.

Jag har bland annat berättat att Danushas lillebror pratar med mig i mina drömmar. Och i dem säger han saker om framtiden. Då blev Danusha väldigt förvånad och nyfiken.

”Vaddå? Vad sa han?”, frågade hon.

”Att en stor kärlek väntar. En lång mörk judisk man. ”

”Lång också? Det var det värsta. Det räcker med att han är mörk och judisk.”

Vi är ofta hemma hos Danusha, mamma och jag. Danusha har lyxigare kläder och handväskor än mamma. Det är på grund av änkepensionen, säger mamma.

”Glada änkan, *keinehora*”, säger tanterna i smyg på *minjan*.

Tanterna tycker att Danusha är lite väl glad fast hon har förlorat sin man. Danusha och Andor hade ju varit det mest förälskade paret i hela bekantskapskretsen, säger de. Till mig säger de:

”*Sheine meidalah*, du ska få en fin judisk pojke när du blir stor, *mitt a groise chassene*”, och så nyper de mig i kinderna.”

Jag gillar inte att de nyper mig och vrider om kinden. Men de behöver få göra det för så gjorde de i hemlandet.

Jag ska bli brud och sedan mamma när jag blir stor.

”*Skoyach*”, säger hela minjan i kör när de hör om min framtid.

Om jag inte blir som Danusha, en riktigt glad änka.

När vi är hos Danusha sitter vi oftast vid hennes toalettbord och borstar varandras hår och luktar på olika parfymflaskor. Danusha är den enda som faktiskt kan reda ut mitt hår. Hon sprayar sitt hår men inte mitt. Det står rakt upp i alla fall om man tuperar. Vi provar parfymerna på toalettbordet. Ibland får jag ögonskugga i turkos och mascara. Då ser det ut som om jag har lösögonfransar. Vi har svart hår hon och jag. Mamma är ljusare. Mamma har papiljotter som gör att hennes hår ramar in ansiktet med vågor. Danushas silverkam har täta piggar som glider lätt igenom hennes blanka tunna hårstrån. Hennes hår är så lent att jag vill klappa det hela tiden.

Toalettbord är ett konstigt ord tycker jag eftersom jag aldrig sett ett sådant bord på toaletten. Danusha säger att toalett

betyder ”klä sig” på franska eller ”göra sig fin”. Kvinnor ska helst inte säga att de går på toaletten säger hon. Man ska säga att man ska gå på damrummet och pudra näsan. I alla fall om man vill vara en lady, ”*men vem fan bryr sig att vara lady*”. I sista sekunden säger hon alltid ”*keinehora tvi,tvi,tvi*”, när hon svurit för att mota bort det onda ögat.

Skryt, svordomar och lögner kan dra det onda ögat till sig. Det gäller att hålla reda på allt. Därför rabblar tanterna böner än hit och än dit för att vara på den säkra sidan. Danusha gör det särskilt mycket när hon sagt att g-d kan ta sig i häcken. Då drar hon till med både ”*baruch hachem*” och ”*adonai echad*”. Sedan fortsätter hon att svära.

När Danusha svingar sina ord på bjudningar eller i *minjan* svischar orden genom luften likt en värja med guds välsignelse. Hon kan chocka eller förföra på minst fem språk. Jag lyssnar, observerar och lär.

Danusha bor ensam på Ankdammsgatan i en lägenhet med plats för en hel familj. Hon säger att hon är drottning i sitt hem, att ingen kan säga åt henne vad hon ska göra eller inte.

”Här är det jag som bestämmer”, kan hon säga och ta fram bullar med mjölk till lunch.

På kvällarna går hon på teater och konserter med olika män. Ibland säger mamma

”Oy vey - så många männer!”

Beroende på vilket humör jag är på rättar jag henne eller inte. De andra tanterna säger att Andor var hennes stora kärlek, fast han inte var jude. Han dog innan de hunnit få barn.

”Ville inte g-d att dom skulle få barn för att han inte var jude”, frågade jag mamma en gång när vi var hos Danusha.

Danusha hörde det inte men jag fick en örfil i alla fall.

Det är ödsligt och tomt hemma hos Danusha, eftersom det egentligen skulle bott barn och en pappa där. Jag pratar inte om barn och föräldrar med henne, i alla fall inte om de som är döda. De som lever kan vi drämman till med bitska kommentarer. Jag vet att om mig skulle Danusha aldrig säga de där taskiga sakerna hon säger om de andra flickorna. För hon har sagt att om hon hade haft ett barn skulle det varit jag.

”Jag skulle bara vilja ha en dotter som dig, Annele, i dig är det lite fart och fläkt.”

Danusha älskar att få låna mig av mamma. Då äter vi bullar eller hemlagade makaroner med malda valnötter och socker i brynt smör till lunch. Och när vi sitter i hennes kök och smaskar berättar hon om när jag var liten och låg i vagnen som hon stolt drog genom hela Solna Centrum.

”Vad lika ni är”, brukade folk säga.

”Visst är vi, hon är ju världens näst vackraste”, sa Danusha och gurglade av skratt.

Mamma med sina blå ögon och solblekta hår protesterade inte, hon unnade Danusha att få känna sig som en riktig *jiddishe mame*.

Mamma var tvungen att få en äggstock bortopererad när hon gift sig med pappa. Vi har en bok om kroppen i bokhyllan i vardagsrummet. Den är grön med guldtext på pärmen där det står Familjens läkarbok. Där man kan slå upp alla sjukdomar i bokstavsordning och se alla organ inne i kroppen. I boken kan

man också se kroppen i lager på lager på genomskinliga blad. När man bläddrar kan man först ta av huden, under den finns nerver och ådror. Jag tycker den sidan är läskigast. Jag har sett att det finns en plats som ser ut som en vändplan med en vägnär till ett ord jag inte kan säga. Men äggstockar och mens är ord man kan säga. Det hör jag ofta tanterna prata om.

När mamma var över trettio så fick hon som genom ett mirakel först min bror och sedan mig, med bara en äggstock. De flesta tanterna har två. Men i lägret där mamma och Danusha var under kriget fanns tanter som fick båda äggstockarna bortopererade. Alla kvinnor i lägret hade fått krom i sitt blaskiga ”kaffe” så de inte skulle få mens när de var där sa tanterna. Jag lär mig mycket om det jag inte får prata om när mamma och tanterna pratar. Mens är blod. Mamma är aldrig glad när blodet kommer. Men hon säger att hon borde vara det, *keine hora*, hon orkar verkligen inte få fler barn säger hon.

När de vuxna pratar och barnen inte ska lyssna säger tanterna och farbröderna ”lager, lager” om och om igen. Då blir det som en bisvärm med frågor i huvudet. Men jag vågar inte fråga något om det ordet. En gång när jag gjorde det så blev de väldigt arga och skrek ”vad gör du här”, så att jag nästan flög ut ur rummet. Det är bara vuxna med melodier från andra språk som får prata om läger och krig. Brorsan har sagt att lager betyder läger. Han har varit på sommarläger men det är inte som det lägret våra föräldrar pratar om säger han. Men trots det gillade han inte sommarlägret han var på fast de fick mat där.

På bjudningarna svingar Danusha sina svärd kring lägerhistorier de andra inte vill prata högt om. SS Reitshule till exempel. Men då tar mamma fram sitt trollspö och vrider tillbaka klockan. Och blir rosig om kinderna och leker i sin fantasi med sina småbröder som försvann i lägret. ”Om det

lägret ändå inte funnits”, säger hon då. Men så ser hon mig och blir alldeles förskräckt och tar tillbaka meningen och säger:

”*Keinehora*, då hade ju inte mina fina barn funnits!”

Ibland glömmar mamma att jag är i vardagsrummet när tanterna pratar ungerska, polska eller jiddisch. Mamma och Danusha var fångar i Braunschweig på SS Reitshule - ett läger i Tyskland. Husen runt omkring bombades. Då var mamma och Danusha tvungna att plocka tegelstenar för att rensa upp på gatorna så att den tyska militären kunde komma fram på vägarna.

Även när mamma och Danusha säger saker på ungerska som jag inte förstår landar ordexplosionerna i min kropp. Då blir jag först tyst och stilla. Men det går inte att vara tyst och stilla för länge. Då blir jag tvungen att hoppa vilt i soffan och då händer det att jag kissar på mig. Då först slutar de prata om lager. För när jag kissat på mig blir de så ledsna för min skull som ”beheivt lissna” på så hemska saker. Lyssna hade inget y och inte heller tysk eller tyst. Och behöva hade inget ö. Antagligen ville dom inte säga Ä och Ö för att de bokstäverna gör konstiga ansiktsuttryck - grimaser som påminner om allt som gör ont. Så blir det när så många ord och bokstäver blir förlorade och så mycket fattas.

Sist vi satt framför Danushas spegel och borstade håret sa hon att jag skulle säga vad jag önskade mig.

”Att du ska leva för alltid”, svarade jag.

”Nej fy fan!”

”*Keinehora*, du kommer att dö i förtid, man får inte svära Danusha!”

Danusha fortsätter svära för att i hennes liv fattas ett barn att skämma bort. Jag gör så gott jag kan för att vara barn åt henne också. Jag ger henne alla pussar och kramar jag bara orkar.

ORDFÖRKLARINGAR

Keinehora - Från jiddisch "**inte onda ögat**" eller "må det inte bringa otur". Det är en slags motsvarighet till att säga "peppar, peppar" eller "ta i trä" för att undvika att jinxa något. Kan även skrivas "kein ayin hara".

Minjan - Ett **bönequorum** med minst **tio judiska män** (i traditionell ortodox praxis) som krävs för vissa religiösa handlingar, särskilt offentliga böner.

Sheine meidalah - Jiddisch: "**vacker flicka**".

Jidishe mame - Jiddisch: "**judisk mamma**", ofta en kärleksfull (eller ibland humoristiskt överdriven) självuppooffrande, omtänksam och ibland överbeskyddande mor.

Mitt a groise chassene - Jiddisch: "**med ett stort bröllop**".

Skoyach - Kortform/slang av "**Yasher koach**", hebreiska för "**bra jobbat!**" eller "**väl utfört!**". Säger man ofta efter att någon haft en uppgift i synagogan, som att läsa ur Tora eller leda en bön.

MASKROSEN

av Christoffer Haking

Han lever i två världar. I elva dagar bor han med mamman, mormor och bröderna i den trygga. På den tolfte kommer pappan med sin Mercedes.

Pojken sitter på sitt rum och hoppas att pappan har glömt att hämta. Då skulle han få leka med sina kompisar som ofta undrar varför han är borta varannan helg. Han skäms över att behöva förklara föräldrarnas separation. Oroligt, kl. 10.00 på lördag morgon tittar han ut genom fönstret.

Mercedesen kommer. Pojken ser pappan ta sig uppför backen. På vägen trampar han ner grusgångens maskrosor. Vad händer nu? Blir det bråk? Entrédörrens ringklocka ringer och ringer. Modern öppnar efter att ringklockan nästan gett upp. Pojken gömmer sig på rummet. Väskan är packad. Bröderna vägrar att följa med. Pojken är den enda som inte kan vägra då han är yngst. Något barn måste följa med. Annars blir pappan ledsen och arg och modern blir utskälld. Inget är förhandlingsbart.

Pojken biter på naglarna och håller andan. Det hjälper att blunda för då kan pojken ta sig till en fantasivärld. Där finns inga arga och ledsna människor utan där är alla glada och skrattar.

Han tar sig ut från rummet och greppar hårt om gosedjuret Nalle. Nalle luktar gott och rent men i faderns bil luktar det bensin och främlingskap. Pojken ser mörkret falla över sig och vet att ingen lyssnar på honom i baksätet. Han börjar bli illamående. Han håller det inom sig. Att kräkas på de flotta läderdynorna är otänkbart.

Pappan är arkitekt och på lördagen sitter pojken på arkitektkontoret. Han leker med mattprover medan pappan arbetar. Pojken önskar att pappan tar honom till museum eller att de ser en rolig tecknad film. I sin desperation frågar pojken om han kan ringa hem. Pappan säger att det inte är att tänka på. Väggarna på kontoret faller över honom. Han blir alldeles yr.

På natten blir ensamheten alltmer påtaglig. Pojken spänner sig i hela kroppen och han vrider sig krampartat i sängen. Han kramar allt hårdare om Nalle.

Lägenheten är kvävande. På väggarna i pojkens sovrum finns gamla tavlor från farföräldrarna och sängen är hård med en främmande gammal lukt från lakanen.

Nalle är den som lyssnar på hans vädjan om kramar. Nalle svarar med ett brummande när man trycker på hans mage. Nalle förstår allt och kan böja på armar och ben när pojken hjälper till. Pojken ser sig smita ut från lägenheten. Men han vet inte vägen hem. Kan hans mamma komma och rädda honom?

Han håller tillbaka tårarna. Pappan kan inte acceptera att han gråter. Pojken håller andan och hoppas att fantasivärlden med de snälla människorna ska bli lika verkliga som verkligheten själv

Han ser resan hem efter helgen som att födas på nytt. Han börjar må bättre. Ångesten trappas ned. Tryggheten finns med mamman men hon och bröderna är också upptagna med sitt. Han undrar om någon bryr sig.

Mamman är stressad och har fullt upp med att teckna och vill som oftast att pojken ska sitta modell mot en liten betalning. Att sitta modell är att vara blick stilla. Det är han van vid från helgerna med pappan.

Moderns konst måste hela tiden ställas ut och säljas för att få ekonomin att gå ihop. Hon tecknar barnen och även djur, vilda och i bur. Hon tecknar dramatiska bilder med skadade människor och de är på väg bort som de sista människorna.

Efter elva dagar är det varannan helg igen. Pappan kommer tillbaka. Med sin Mercedes. Med skräcken och ångesten. På det sättet passerar åren. Pojken gör vad han blir tillsagd.

Tomhet genomsyrar hela pappans lägenhet. Hur kan pappan leva där? Pappan förstår inte att bidra med det nödvändigaste. Han ser inte trasiga strumpor och slitna byxor. Mamman måste ringa och kräva av honom att det ska stå mat på bordet.

På somrarna kräver pappan att pojken ska följa med till Spanien. Han träffar andra barn på stranden men han känner ingen. Han vill gärna leka men känner sig utanför. Ibland är bröderna med. Ofta blir det bråk mellan bröderna. Pappan säger att de ska hålla tyst och frågar inte vad bråket gäller. Pappan tycker att barnen är besvärliga och att de borde vara tacksamma över att de får följa med till solen.

Pojken skriver brev hem till Sverige där den riktiga solen skiner. Han berättar bara om värmen. Pojken vill att mamman ska tro att allt är glatt. Pojken vill inte göra mamman ledsen.

Pojken vill vara med mittenbrodern, som förstår honom. Dessutom tycker pappan bäst om mittenbrodern så pojken följer broderns råd när det hettar till i konflikthärden. Den äldsta brodern är som pappan och tycker bara att lillebror är dum och inte fattar någonting.

När natten faller på i det okända landet kryper det onda fram under sängen. I det soliga Spanien drömmer pojken mardrömmar om sin egen avrättning.

Efter en månad vid Medelhavet är pojkens flagande hud röd och brun. Han vill säga att nu räcker det. Han fantiserar om att

få leva utan att låtsas att solen ständigt skiner och att slippa bestraffning.

Och åren rullar vidare.

Pojken hittar en vän som är något vilsen. Han har endast en förälder. Om pojken kan rätta till det som är fel hos vännen kanske det går att lösa de egna problemen. Vännen är orolig för olika sjukdomar och har därför diverse olika läkemedel i sin väska. Vännen går ofta till olika läkare. Ofta är det problem med magen eller ont i någon kroppsdel.

Med vännen kan pojken skratta. De två hittar gemensamma nämnare. I skolan tävlar de om allt. Vem kommer ihåg namnen på fotbollsspelarna i landslaget? Kungarnas släktträd är också en utmaning. Den som inte kan blir ofta idiotförklarad men de är ändå vänner.

Pojkens bröder är inte intresserade av vad han sysslar med. Äldsta brodern vill lyssna på sin musik och måla sina tavlor. Han låser in sig på sitt rum och där förblir han.

Mellanbrodern håller sig på sin kant med sina klasskamrater och låter pianospelet styra tillvaron. Allt han gör blir ofta så fulländat att pappan endast uppskattar honom och hans bedrifter.

Mamman fokuserar på sina tavlor som måste bli klara i tid till nästa vernissage. Hur ska ekonomin annars gå ihop?

Pojkens kläder lappas av mormodern som är sångerska. Strumpor stoppas och alla hål i byxor lappas. Pengar kommer in om pappan går till banken eller om mamman säljer en tavla. Hela tiden gäller det att leva på sparlåga. Ingen vet hur nästa dag ska betalas.

Musik och böcker ger pojken en ny andning. Han lokaliserar den till djupet i bröstet. Böckerna doftar frihet och utveckling. I biblioteket ger bibliotekarien pojken ett stort leende. Pojken ser bokryggarna och har svårt att välja.

Pojken lämnar biblioteket släpande på en jättekasse. I sin egen gitarrmusik lämnar han oroshärdarna och svävar in i glädjorus. Ett hårt flamencoackord på gitarren och pojken känner livsgnistan genom kroppen. När han spelar är han avslappnad vilket ger honom en känsla av förträfflighet.

Han sportar. Springer. Spelar pingis. Med fullt fokus på bollen blir det som att problemen försvinner. Kompisar säger att hans slag är lika hårt som "Hammaren" Johanssons.

Han tar studenten. Vuxenvärlden öppnar sig. Han irrar runt i olika terapier. Han säger ingenting till pappan. Fadern tycker att samtal är trams. I husen pappan ritar ska rummen vara praktiska. De kan även vara vackra men det är inte viktigt. Och mamman knyter sitt ansikte. Hon försöker med ett leende och vill förstå. Hon läser Cullbergs bok "Kris och Utveckling".

Årstiderna växlar. Somrar blir höstar som blir vintrar och vårar.

Pojken flyttar hemifrån. Med penna, papper och musik börjar han hitta vägen ut ur mörkret. Han ritar och lägger text till teckningen så att flera sinnen öppnas. Han slår ackord på gitarren och det känns som en kärleksförklaring. Världen fylls med ord, bilder och musik. En försommardag besöker han mamman. Han ser maskrosorna tränga sig fram i grusgången upp till huset. Han plockar en bukett att ge henne.

TRAMPOLINEN I TREPTOW

av Noemi Katzenberg Berger

Rosie föddes två år innan första världskriget bröt ut. Hon var mellandottern i en ortodox judisk familj där det endast talades jiddisch och där mamman styrde med järnhård hand. Någon pappa hade hon inget minne av. Det var som om han aldrig hade existerat även om han hade lyckats få till tre döttrar. Mamman arbetade till sent in på kvällarna i sin leksaks- och pappershandel. Den låg i Kreuzberg i sydöstra delen av Berlin. Mamman var mån om att det alltid skulle finnas mat på bordet, men så fort Rosie skulle äta var det något som tog emot.

”Jag som sliter så hårt och så betar du dig så här”, skrek hennes mamma. ”Gode Gud vad har jag gjort för att få en sådan dotter?”

Rosies yngsta syster Lotti försökte trösta henne och la sin hand på hennes knä under bordet. Rosie blundade, svalde maten utan att tugga.

När hon var sju år drabbades hon av engelska sjukan och hamnade på ett barnhem.

”Du kommer att dö om du inte får i dig någon mat”, sa föreståndarinnan.

På bordet stod en skål brungrönaktig, vattnig soppa. Rosies mun var stängd. Föreståndarinnan tånjde ner hennes käke och pressade in en sked genom hennes läppar. Rosie tappade andan och kräktes och föreståndarinnan tvingade henne att äta upp sina egna spyor. Så skönt det vore om jag bara försvann, tänkte Rosie medan saltet från tårarna blandades

med sörjan till soppa. Hon tog sin tillflykt till böckerna som fanns på barnhemmet. Drömde om att hon var en prinsessa med guldlockar som kom till ett slott där drottningen välkomnade henne med orden; Åh, vilken vacker flicka du är. Kom och ät av vår mat. Bordet var vackert dukat och bara dofterna som alla maträtter gav ifrån sig väckte hennes hunger.

Efter två år kom Rosie hem, liten och späd. Med åren blev hon lite fastare i hullet. Hon anade små rundningar till bröst. Hon hatade dem, precis som hon hatade allt annat i sin kropp. I badrummet blundade hon för att slippa se sin spegelbild och hon lånade ofta kläder av sin storasyster Gila för att dölja hur hon egentligen såg ut. Alla i hennes stora släkt tjatade på henne att hon måste äta annars skulle hon sluta att växa.

Hennes skola låg i Treptowparken nära floden Spree. Det var som att vattnet där skänkte henne vila och på kort tid lärde hon sig simma och dyka från de höga trampolinerna.

En eftermiddag när hon stod i kö vid mellantrampolinen mötte hon en pojke med en lätt ungersk brytning som började prata med henne. Rosie blev så rädd att hon med darrande knän gick baklänges tillbaka på stegen till trampolinen. På väg till omklädningsrummet hann pojken ikapp henne.

”Jag har sett dig här flera gånger, sa han. Jag beundrar hur du rör dig. Man märker att du är en riktig gymnast.”

Rosie blev svimfärdig, rusade in på toaletten i omklädningsrummet och kräktes. Hennes bästa väninna Dolly sprang efter och undrade vad som stod på.

”Jag måste hem”, sa Rosie.

”Vad har hänt?”

”Inget. Bara att jag ser ut som en gris”.

”Sluta löjla dig. Jag skulle göra vad som helst för att vara lika smal och söt som du.”

Även om Rosie visste att Dolly alltid talade sanning, gick orden inte in. Hon kände sig som ett missfoster, som kunde visas upp på cirkus.

Shabbat närmade sig och hon måste skynda sig för att byta om innan middagen hos sin älsklingsmoster Minna. Hennes mat var lagad med kärlek. Det kände Rosie och den här kvällen åt hon så fort och så mycket av soppan, hönan och alla tillbehör att hon fick svåra magsmärtor. Till slut var de tvungna att kalla på doktor Rosenzweig.

”Den här flickan är undernärld”, sa doktorn. ”Ni måste se till att hon äter ordentligt.”

Doktor Rosenzweig gav henne några lugnande sprutor och Rosie trodde sig höra något om att dö, men hoppades få träffa pojken från badet innan dess.

I skolan brukade Rosie sätta sig längst bak i klassen.

Där hoppades hon att få slippa lärarinnans stränga blick. Men hon kom inte undan, fick ofta ställa sig upp och svara på frågor som hon inte kunde. Alltid med bultande hjärta och rädd för att få smäll över fingrarna av fröken Wagners spetsiga pekpinne. Så fort hon kom hem flydde hon in i böckernas värld.

Efter sexårig skolgång fick hon jobb i den stora livsmedelsbutiken Butter Nordstern vid Alexanderplatz. Hon som växte upp i ett strikt kosher hem fick nu skiva upp skinka och blodkorv på kundernas begäran. Men det var inget som hon äcklades över. Tvärtom. Det hände till och med att hon smakade på den förbjudna frukten och på ren trots kände hon

lust att köpa med sig några skivor hem. Men hon såg redan framför sig hur hennes äldsta syster Gila skulle nosa upp det treife köttet och skvallra för hennes mamma. Hon vågade inte ens tänka på konsekvenserna. Men Rosie och Lotti stod varandra nära och delade rum. Trots det hade de aldrig visat sig nakna för varandra. De sprang alltid in i badrummet och bytte om var för sig.

Första gången Rosie såg någon utan en tråd på kroppen var hemma hos hennes bästa väninna Dolly. Inte bara hon, utan också hennes föräldrar Heinz och Ilse. De var nudister och medlemmar i det tyska förbundet Freie Körperkultur som förespråkade en sund livsstil och kontakt med naturen.

”Kom Rosie”, ropade Dolly och drog med sig Rosie in i sitt rum som doftade av myrra. På golvet låg en stor mjuk, roströd matta och belysningen var varm och nedtonad.

”Släng dina kläder på sängen. Känn dig fri som fågeln som nyss släppts ut från sin bur.”

Rosie blev illamående, visste inte vart hon skulle ta vägen, men Dollys smittande skratt fick henne att ta av sig plagg efter plagg. Skammen blandades med lättnad. Hon kunde inte låta bli att fälla några tårar medan hon betraktade Dollys fylliga kropp.

”Jag önskar jag vore lika fin som du”, sa hon.

”Rosie, om du bara visste hur vacker du är. Skulle jag se ut som du skulle jag vara ännu lyckligare.”

Rosie stod som förstenad, började frysa och Dolly svepte in henne i sin storrutiga syrenfärgade sidensjal.

Med Dolly gick Rosie och satte sprätt på pengarna hon tjänade. De köpte böcker och kläder.

Det hände att man visslade efter dem när de gick hand i hand

nerför Wrangelstrasse. Och det var bakom en hög rosenbuske i närheten som Dolly fick Rosie att ta sitt första bloss. Hon hade drabbats av lunginflammation flera gånger och fick en kraftig hostattack medan Dolly dansade runt med cigaretten hängande i ena mungipan.

En gång i veckan gick Rosie själv på möten på det litterära judiska ungdomsförbundet. De träffades på café Moka Efti på Leipziger Strasse och det var samlingsplatsen för många blivande författare.

En dag kom Elise Ottesen Jensen på besök och Rosie fick höra om kvinnors rätt att förstå och kontrollera sin egen kropp och att sexualitet är ett uttryck för intimitet, glädje och ömhet. Hon kände sig omtumlad. För första gången beställde hon en drink på egen hand. En dry martini med mycket is. Då såg hon en man som hon trodde sig känna igen. Han satt vid ett av de runda välpolerade ebenholtsborden - försjunken i en tjock bok med gulnande sidor. När hon passerade hans bord tittade han upp. Han följde efter henne och frågade om han fick bjuda henne på en kopp kaffe och ett glas likör.

”Nej, tack”, sa Rosie och ville rusa ut ur caféet, men dröjde lite på stegen.

”Jag tror att det var dig jag såg på badet i Treptowparken för någon vecka sedan.”

”Jaha”, svarade Rosie.

”Varför har du så bråttom?”

”Jag ska arbeta i morgon. Tidigt.”

”Var arbetar du?”

”Det vill jag inte berätta”.

Rosie längtade efter kommande veckoslut. Efter ett korsförhör gick hennes mamma med på att hon skulle få sova över hos Dolly. Det var på hösten, kakelugnarna spydde ut sin rök, träden längs Unter den Linden var nästan avklädda och shabbes avslutades med en tidig havdala. Rosie hade så bråttom att hon nästan snubblade över sina ben på väg till Dolly och friheten. Hade hennes mamma vetat att Dollys hem var en fristad för nakenkultur hade hon nog dödförklarat sin mellandotter och suttit shive.

När Rosie kom hem till Dolly stod kvällsmaten på bordet men hon kunde inte få i sig något. Rosie var visserligen hungrig, men så fort hon tog en tugga så det stopp. Minnena från barnhemmet kom tillbaka och känslan av övergivenhet grep tag i henne.

”Älskade Rosale, vill du att jag ska mata dig?”

”Jag vill ingenting”, sa Rosie. Dolly la en tröstande arm runt hennes späda axlar.

”Du måste äta”, sa hon. ”Män tycker om att man har lite hull på kroppen.”

”Jag vet, men det enda jag kan stoppa i mig är mörka Sprünglipraliner och det blir man ju inte tjock av.”

”Jag ska prata med din mamma om att du ska få bo hos oss ett tag. Då skulle du nog börja äta”, sa Dolly.

Hon hade lyckats charma Rosies mamma med sitt varma, smittande leende och var säker på att mamman skulle släppa taget om sin mellandotter. Och så blev det. Till helgen flyttade Rosie in hos Dolly. De delade säng, fnittrade och pladdrade till långt in på småtimmarna. De vaknade först vid lunchtid på söndagen och bestämde sig för att ta en simtur i Treptow. Rosie hade glömt sin baddräkt och fick låna en som Dolly sen

länge växt ur. Men den var ändå lite för stor. Hon ställde sig framför den stora spegeln med mörk träram som hängde på ena väggen i Dollys rum. Blev som förstenad när hon betraktade sin magra kropp med de kycklinglika nyckel- och höftbenen.

”Det är nog bäst om jag äter några fler skivor av den där skinkan jag säljer”, sa hon.

”Jaha, vet du vad jag tror?”

”Nej”

”Du är kär.”

”Vad dum du är, varför säger du så?”

”För jag tror det.”

”Vem skulle det vara?”

”Vi får väl se. Men nu går vi och badar.”

”Först vill jag ha en cigarett”, svarade Rosie och smög fram en Camel utan filter ur en av fickorna på sin burgundyfärgade handväska. Det var som att varje bloss öppnade upp hennes innersta tankar.

SKULD

av Mats Nomberg

Jag vaknar genomsvettig. Det är morgonen efter. Telefonen är full av meddelanden. Beklaganden, tårar, kloka ord som inte har någon mening. Jag kastar den i väggen. Reser mig och går ut i köket. Skär mig på glaset från telefonen. Det känns inte alls, men mina steg färgar golvet rött.

Arbetstelefonen ringer. Låter den vara tills den blir tyst.

Johan och jag köpte torpet för fem år sedan. Det var byggt 1942 och låg inbäddat i otämjd grönska. Det var allt vi kunde önska och en oas för barnen. Det krävdes förstås mycket mer renovering än vi trodde, men vi älskade att se hur vår sommarvärld blev allt finare. Det var dessutom en sak som verkligen gjorde torpet fulländat, ån. Ån som rann tvärs över tomten för att glatt porlande fortsätta ner mot en tjärn några kilometer bort. Jag älskade den från dag ett och ville att vi skulle bygga en bro som band samman tomtens två halvor. Jag kände att vi måste bygga bron innan vi gjorde något annat. Johan skrattade åt mig.

”Du vill alltid binda ihop allting”, sa han.

”Ja, det är viktigt för mig. Jag tycker att det borde vara viktigt för alla. Att hålla ihop, hålla samman.”

Jag fick lite dåligt samvete för att jag blev så irriterad och förstod inte riktigt varför.

Så byggde vi bron. Vit, svagt böjd med smala spjälor som bildade ett räcke som liksom svävade över vattnet. Vi var verkligen lyckliga, i varje fall några år.

Sedan blev våra olikheter allt svårare att hantera och grälen, med efterföljande tystnad, allt fler. Vi konstaterade att vi helt enkelt inte fungerade tillsammans. Johan, praktisk och fokuserad på arbete. Känd som en asfaltälskare. Jag som mår bäst i skogen och av att få följa årstidsväxlingarna. Blir glad när jag skymtar en groda under ett daggvått blad och löjligt lycklig av att se fågelungarna flygträna. Kanske också min judiska bakgrund spelade in. Jag är inte alls religiös, men tycker ändå att traditionerna som jag fått med mig hemifrån är viktiga. Johan hade så svårt att förstå.

Den dagen Johan flyttade var jag både glad och ledsen. Det var ett kapitel som var slut men som också kunde bli början till något nytt. Torpet kom vi överens om att jag skulle behålla. Det hade blivit en del av mig som jag för allt i världen inte ville mista.

Jag kämpar för att vrida bort alla tankar i huvudet och reser mig ur fåtöljen. Inser att det gått flera timmar. Mina fötter gör ont men det är helt oviktigt. Allt handlar om det som hänt och som är mitt fel. Bara mitt, mitt och ingen annans.

Jag måste hitta en vardag. Det fungerar väldigt dåligt. Jag glömmer vad jag tänkt göra, orkar inte träffa mina vänner. Fräser till alla som försöker ha kontakt. Kan inte jobba. Vill bara vara ensam med grubblerierna som fyller mitt huvud. När det knackar på dörren tror jag att det är matbeställningen, men det är mina två bästa vänner som inte gett upp om mig.

”Du behöver komma bort, ” säger de.

”Nej, jag vill inte komma bort. Jag vill vara här, nära dom.”

”Men torpet gör dig bara deprimerad. Du kan komma tillbaka hit när du helat dig lite och fått distans.”

”För helvete! Jag vill inte ha distans, jag vill ha närhet.”

”Men vi är här för dig, så nära du låter oss komma.”

”Fattar ni inte? Det är inte eran närhet jag vill ha. Bara försvinn!”

Jag tänker tillbaka på vad jag kunde gjort annorlunda. Jag är i köket. Fixar med svampen som vi plockat. Men så tappar jag tråden mitt i min tankebana och vi är ute i skogen igen.

Det är blött. Jag har stora tunga stövlar. De drar mig nedåt och försvinner ner i den mjuka gröna mossan. Varje steg är så tungt. Tar mig hemåt, tror jag. Eller är jag kvar i skogen?

Jag vet inte. Vet ingenting längre. Det är som jag upplöses i ingenting. Funderar på en lärare jag hade i gymnasiet.

Han sade att det är en fin linje mellan galenskap och det vi kallar det normala.

Det känns ändå bättre när jag tänker tillbaka. Då kan jag skapa någon sorts ordning i mina tankar. Johan och jag är fortfarande lyckliga tillsammans. En annan tid. Jag skruvar klockan framåt och bakåt. Tittar på det lilla blanka hjulet på klockans sida. Känner dom små, små räfflorna mot mina fingertoppar.

Jag skruvar framåt, bakåt och framåt igen. Ser urtavlans siffror forma år. Glimtar av händelser kommer fram när åren passerar. Mammans begravning. Jag ser alla sorgklädda människor runt graven. Jag har svårt att gråta. Känner mig bara tom när sanden rasslar mot kistan. Johan stöttar mig men vi har redan glidit ifrån varandra. Pappa är förkrossad. Jag tänker att jag måste hitta tid för att hjälpa honom komma vidare. Kalas med huset fyllt av barn i olika åldrar. Öronbedövande skratt. Någon slår sig, jag skyndar till för att trösta. Vi leker lekar. Jag är glad och kommer in med glass.

Om jag bara kunde stanna tiden. Får upp en bild av ett tågspår med stora stoppbockar. Bockar som effektivt stoppar tåget på precis rätt station.

Det händer att jag går ut. Går till en affär men blir rädd för alla människor och skriker högt. Vet inte om det låter eller om jag skriker inombords. Alla runtomkring mig säger att jag behöver hjälp. Men jag är inte hjälplös, jag är död.

Psykiatern pratar och pratar. Hon försöker att få mig upp till ytan. Men jag vill inte upp. Jag har det tryggt här nere, som omlindad av en skyddande sammetsfilt. Det finns ingen jag litar på. Tror att alla vill straffa mig för att jag gjort något oförlåtligt. Jag glömde dom, dom som jag älskade allra mest. Som var beroende av mig, som litade på mig.

Den eftermiddagen stod jag i köket, helt uppslukad av min nyfunna hobby, att torka svamp. Jag hade köpt en blänkande torkningsmaskin som jag precis packat upp och försökte förstå instruktionerna. Jag hade lagt ut alla delar på köksbänken men det var svårt att få dom på rätt plats, trots alla fina bilder. Barnen var ute och lekte kurragömma på tomten.

Ingen vet exakt vad som hände men jag spelar upp scenen som formats i mitt huvud om och om igen. Jag ser framför mig att Fred fallit i först. Hans armar hjälplöst fäktande i vattnet. Huvudet under ytan. Elsa hade säkert kastat sig efter för att försöka rädda honom. Min underbara kloka lilla Elsa. Hon hade kämpat men inte orkat.

Ån, som jag älskat, var nu ett monster som slukat mina barn. Jag hatade den men kunde ändå sitta vid dess sida i timmar. Går skuld att mäta? Jag vet inte, men min är oändlig och går inte att förlåta.

Tiden går. Ett år, två år. Jag mår inte bättre men jag fungerar. Jag kan göra saker utan att ständigt tappa tråden. Det händer till och med att jag skrattar.

Jag engagerar mig i välgörenhetsorganisationer. Jag ser människorna omkring mig som jag skadat för livet. Min familj, mina vänner. Kommer de någonsin att kunna förlåta mig?

Jag sitter vid ett bord och gör paket med hygienartiklar som ska skickas till ett krig och hjälpa någon stackars människa. Kan man bli glad för en tvål när ett krig pågår runt om en? Kanske. Kanske är det de små sakerna som gör att man överlever ett helvete.

En äldre man kommer fram till mig. Han är lång med grått hår. Han har en sliten kostym och en skjorta i obestämbar färg. Bruna skarpa ögon som tittar rakt på mig. Jag, som numera har svårt att möta människors blickar, kan inte låta bli att möta hans.

”Får jag slå mig ner?”, frågar han.

”Javisst.”

”Vet du vad djup sorg gör med en människa?”

”Va? Vad menar du?”

Han ignorerar min fråga.

”Sorg gör att människan krymper och sluter sig inom sig själv. Blir bara ett tomt skal utan möjlighet att växa vidare.”

Han utstrålar ett lugn som får mig att slappna av trots den märkliga situationen. Han nickar kort och reser sig. Jag tittar efter hans ryggstavla som försvinner bland borden.

Jag känner mig omtumlad. Vem är han? Hur kan han veta något om mig? Jag vill prata mer med honom, men ändå inte. Jag är rädd för vad han ska säga.

Någon vecka senare sitter jag återigen vid mitt bord med paket. Plötsligt står mannen där igen. Nu sätter han sig utan att fråga.

”Har du funderat något kring din judiska bakgrund? Vad den betyder och hur den format dig?”

Det här blir bara märkligare och märkligare. Men trots detta så känner jag mig oväntat bekväm och vill gärna fortsätta prata. Det spelar ingen roll att jag inte vet vem han är och varför han närmat sig mig. Det spelar faktiskt ingen roll alls.

”Nej, inte speciellt mycket.”

”Tänk efter.”

”Ja, den betyder att ha en familj där man bryr sig om varandra. Den betyder att man har traditioner som man delar. Den betyder att hålla ihop och att stötta och att förlåta.”

Minnet av Johans kommentar om att jag tycker att det är så viktigt att binda ihop dyker upp i mitt huvud. Att hålla ihop och stå upp får varandra. Det jag fick med mig hemifrån. Kanske var det därför jag blev så irriterad på honom.

”Vad betyder att förlåta?”

”Att se och acceptera andra trots deras misstag och kanske att återupprätta en förlorad relation.”

”Du glömmer något viktigt.”

”Vad?”

”Att det inte går att förlåta andra om man inte kan försonas med sig själv.”

Så reser han sig och går. Han kommer inte tillbaka. Många gånger tror jag mig se honom men när jag kommer nära är det inte han.

På nätterna ligger jag och tänker på hans ord om att försonas med sig själv. Det känns fullständigt omöjligt, men ändå har han gett mig en strimma av ljus. Kanske ändå.

BUDET

av Elisabeth Wolpert

Det var hennes fel att situationen drivits till sin spets. De skulle ha bokat ett hotell i Paris, för sin första semestervecka, och mannen hade velat boka ett enstjärnigt hotell. Hon hade förklarat att hon ville bo trevligare när hon skulle vila men han hade varit envis, velat spara pengar. Till slut hade hon exploderat med hårda ord:

”Jag orkar inte med dig längre! Bara slarv och dålig kvalitet! Det är slut! Jag åker inte på semester med dig!”

Han hade lagt sig framför TV:n och ätit godis medan hon cyklat till tågstationen för att försöka lämna tillbaka deras biljetter. Dagen därpå hade han åkt till sina föräldrar i Göteborg.

Han hade varit slarvig redan när de träffats. När Susse hade läst medicin i Stockholm och han hade läst sociologi i Göteborg. Men de hade varit kära, glada och kåta. Allt mellan dem hade varit okomplicerat. Hon hade älskat att han berättade hur mycket han tyckte om henne, och att han var spontan och snygg. Han var snygg på ett judiskt vis med fylliga röda läppar, mörkbruna ögon, yvigt svart skägg och långa mörka hårlockar. Hon hade älskat att han slog armarna om henne och att de drog runt på stan, hand i hand och kysstes.

Efter sju års relation, och ett stort bröllop, hade hon hade blivit sjuk en vinter. En gråsvart iskall vinter som känts som en trång sarkofag, med en tyngd som pressade ihop hennes bröstorg. Hon hade gått till en läkare som skrivit ut anti-depressiv

medicin, men hon hade mått så dåligt av den att hon slutat ta den och bara hårdat ut. Hon hade släpat sig till jobbet som i en dimma. När hon kommit hem hade hon gått och lagt sig. Hon hade inte lagat mat och inte velat ha sex. Depressionen varade i många månader, under hela den långa vintern, och sedan hade den lättat med solen och grönskan i maj. Han hade inte visat någon förståelse för hennes sjukdom. Tvärtom sade han att han hade blivit betänksam när hon varit så deprimerad. Tänk om deras framtida barn skulle ärva en tendens för depression? Hon hade bara ett tyst ord för hans tankesätt: - Idiot! Han var en emotionell idiot, hon var tydligen enbart till för att avla friska judiska barn åt honom.

Trots att hennes hälsa blivit återställd var kärleksbandet mellan dem brutet. Det hade fortsatt att vara brutet även nu, två år senare. Därför riktade hon mer uppmärksamhet utåt. Hon gick på luncher med en kollega och de diskuterade intressanta medicinska teorier. Kollegan var snygg han också, men på ett nordiskt väderbitet vis och hon kände sig lite dragen till honom. Men tanken på skilsmässa var ändå motbjudande. Riva upp allt hon hade byggt upp? Börja leta efter en ny kärlek vid 30 års ålder - då när man skulle börja skaffa barn?

Hon såg ut över det vackra arbetsrummet.

Det låg pappershögar över hela golvet. Det var hans pappershögar. Över de gyllenbruna långa golvbrädorna var det fullt med skrynkliga smutsiga papper. Hon hade ju vetat att han var sådan, så hade hans studentrum sett ut när de träffats. Men då hade hon varit så glad för relationen. Nu var hon inte längre glad, hon var arg och på ständig krigsstig.

Hon reste sig och gick ut i köket för att laga te. Medan vattenkokaren sjöd tittade hon ut på gården, ett ensamt grönt träd på den vackra kullerstensgården. Susse funderade på om hon borde tala med sina föräldrar om vad som höll på att

hända. Hon hade börjat tala med sina föräldrar om viktiga saker först som vuxen. När hon varit yngre hade hon hållit alla känslor och tankar för sig själv. Under de senaste åren hade det varit flera tillfällen när hon verkligen fått hjälp av dem. Nu kände hon sig dock orolig för att hennes mamma inte verkade må bra. Det var svårt att ta på, det enda tydliga var att mamman inte gick och simmade för ”det var för kallt i vattnet”. Det hade inte hänt tidigare i världshistorien att mamman inte simmade varje dag, på utomhusbadet under sommaren. Det kunde hagla och blåsa storm men mamman hade självklart badat och kommit hem glad och uppfriskad.

Förutom funderingar över mammans hälsa var Susse orolig över att mamman skulle tycka att det blev pinsamt att berätta för vännerna om dottern skilde sig. Susses bröllop hade varit långt ifrån föräldrarnas minimalistiska bröllop. Där hade det varit mamman och pappan, två vittnen och rabbinen i synagogan. För Susses bröllop hade det varit så mycket planering: uppsydd lång vit klänning, designad brudbukett, synagoga med kantor och rabbin, åttio gäster, släkt från utlandet, orkester. Egentligen hade Susse inte velat ha ett stort bröllop. Det var mannen som hade drömt om ett stort judiskt bröllop och som drivit igenom det.

Susse ställde in sin semestervecka och fortsatte att jobba. På fredagen gick hon till synagogans kvällsgudstjänst. Så långt sträckte sig hennes religiositet. Hon upplevde det andligt och uppvilande att sjunga böner till den store och allsmäktige Guden, på fredagkväll. Hon upprepade bönens ord om jord och vatten, om himmel och Guds kärlek och skydd.

På lördagmorgnar gick hon ej till gudstjänsten, det var för tidigt och hon behövde sova ut. Någon måtta fick det vara, gå upp klockan 07.30 för att vara inomhus i nästan tre timmar på lördagmorgonen!

När hon denna kväll stod i synagogan och tittade mot det röda draperiet som skylde torahskåpet tänkte hon på den flertusenåriga skriften därbakom. Hon hade varit i Israel och sett den äldsta kända versionen av toratexten, den var 2400 gammal och daterad med kol-14 metod. Texten på hebreiska hade bevarats på stora pergamentrullar som hade rullats ihop yea och lagrats i hundra stora lerkrukor med lock, i grottor i öknen vid Döda Havet. Judarna på den tiden hade tänkt att de ville skydda och bevara orden från Gud. De hade gjort sitt bästa och det hade räckt. Krukorna och rullarna hade blivit funna på 1940-talet, de var århundradets största arkeologiska fynd.

Susse hade läst de ikoniska och filosofiska berättelserna om Noah, Isak och Moses. Alla var de män. Berättelserna om kvinnor, i de judiska berättelserna, var inte lika positiva tyckte hon. En var barnlös, en annan blev våldtagen och en tredje kunde rädda folket för att hon var gift med kungen.

Den drottningen, Esther, hade i alla fall agerat med egen drivkraft.

Viktigast för Susse var budorden, på stentavlorna som Moses fick av Gud i ett moln som sänkte sig över Sinai berg. Susse tänkte på hur mycket bättre världen skulle vara om alla följde dessa budord. Hur svårt kunde det vara?

”Du skall inte mörda, inte stjäla, inte ha begär till din nästas maka, inte hava andra gudar än den ende Guden, inte vara girig samt ära sabbaten och dina föräldrar”. Susse hade kokat ned de tio budorden till sju så blev det lättare att komma ihåg, det fanns ändå en del överlapp i den gudomliga texten. Man måste ha enkla tricks för sig för att överleva, så tänkte Susse när hon bläddrade i bönboken och parallellt försökte läsa tre skrifter: hebreiska, svenska och translitteration.

Det svåraste budet för henne, just nu, var att inte ha begär till sin nästas maka. Ett litet sådant begär hade hon hela tiden. Men så hade det inte varit tidigare. Under de första sju åren av deras relation hade hon varit kär i mannen och hon hade aldrig sett efter en annan man. Men hans handlingar de senaste två åren hade gjort henne arg och besviken. Och nu hade hon tappat intresset för honom. Hon kände aldrig kärlek eller kåthet för honom längre, hon kände sig alltid irriterad. Han var fortfarande snygg. Men det var något i deras samspel som haltade gravt. Och i sitt vardagsliv mötte hon ofta andra begåvade och spännande män som hon drogs till.

Hade hon brutit budet då? Hon hade inte kysst någon. Hon hade absolut inte haft sex med någon. Men hon hade lust till det, hela tiden. Susse bestämde sig, där och då i synagogan, att för att hon inte skulle bryta Guds bud var hon tvungen att skilja sig.

Susse klev ut från synagogan och knöt silkessjalen kring halsen. Det var juni och stört kallt. Löven var ljusgröna men nordanvinden blåste isande mot kinderna. Hon gick förbi statyn på synagogans gård. Den hette flykten med Torahn och visade en man som sprang med en Torahrulle i famnen. Hon förstod statyn som judars ständiga flykt för att behålla buden, kunskapen och tron på den ende Guden.

Hon stängde grinden bakom sig och gick vidare in i en liten park. På uteserveringen satt massor med män med sin fredagsöl, vissa hade elegant kostym, fin hud och imponerande hårsvall. Hur svårt kunde det vara att träffa en ny man? Det fanns ändå mer än tre miljarder män på jordklotet. Och Susse kände sig attraktiv. Det hade hon inte gjort när hon var tjugo år. Men nu var hon trettio och kände sig säker på att hon attraherade vissa män. Det var bara det att det var så komplicerat att stämma ihop med någon. Mannen i fråga

behövde vara begåvad, varmhjärtad, stilig, väcka hennes lust samt vilja få barn snart. Hon tänkte på mannen som hon var gift med. Han var vacker och begåvad och de kunde fortfarande ha bra sex ibland och han ville få barn. Det var inte det. Det var att de inte längre kunde tala med varandra, inte förstå varandra och inte komma överens. Det gav henne farhågor om framtiden, hon upplevde att det var stor risk för att de skulle komma att skilja sig framöver. Och hon ville försöka undvika att skilja sig med barn, det verkade så plågsamt. Susse förstod att det kanske var bakvänt tänkt, att hon planerade för en förebyggande skilsmässa. Den praktiska systemen Bea skulle kalla det att ”diskontera framtiden”.

Ju längre Susse vandrade i den kalla staden och funderade, desto mer osäker blev hon. Skulle hon skilja sig vid trettio års ålder när hon ville få barn? Tänk om det tog flera år innan hon träffade en ny man? Tänk om hon skulle bli för gammal för att få barn innan hon träffade rätt man? Tänk om hon inte träffade en bättre man än den som fanns i hennes liv, och som funnits där i hela nio år?

Hon kom hem till sin tysta och tomma lägenhet. Äntligen kunde hon andas, inget TV-skval och inget stök. De gyllenbruna blänkande golven strålade emot henne. Innan hon gått till synagogan hade hon föst ihop mannens pappershögar i en enda stor hög och täckt över den med en bomullsduk i mörkblått och mörklila.

Hon ringde hem till sina föräldrar.

”Hej sötis”, sade hennes pappa i telefon. ”Hur har ni det? Är ni i Paris?”

”Hmm...nej. Jag är hemma och Simon är i Göteborg.”

”Skulle ni inte på semester?”

”Jo...men vi ställde in. Han ville bo på ett sunkigt hotell för att spara pengar och det ville inte jag.”

Hon hörde hur pappan blev tyst.

”Men varför ställde ni in hela resan?”

”För att vi inte kom överens om någonting. Jag funderar på att skilja mig, pappa.”

Han blev tyst igen, hon hörde att han tänkte.

”Vill du att vi kommer över så vi kan talas vid?”

”Ja...tack.”

”Skall vi komma imorgon eftermiddag vid klockan fyra? ”

”Ja, men jag kommer inte kunna laga någon mat. Kan vi ses på en restaurang?”

De stämde träff på en restaurang på Södermalm. Susse kände sig tveksam till att mamman skulle vara med. Var det bra för henne, med den osäkerhet som samtal om skilsmässa innebar? Men beslutet blev ändå att alla tre skulle träffas dagen efter.

Pappan hade beige sommarkavaj och en ljusblå skjorta uppknäppt i halsen. Han var 73 år och såg stark och energisk ut. Mamman hade en blommig blus, ljusbrun kjol och ett smycke i halsgropen. Hon såg också fin ut: solbränd, lite fräknig med korta mörka lockar.

Pappan drev samtalet. Han ställde frågor och Susse svarade. Mamman satt bredvid pappan och tittade på Susse.

”Du ser bra ut”, sade hon till Susse.

Susse kände sig alienerad från sin kropp, som om hon svävade utanför kroppen och såg sig själv sitta vid bordet och tala om en skilsmässa. Hon visste vad mamman tänkte. Skulle Susse klara av att skilja sig? Hon hade varit en olycklig tjugoåring,

ensam och tjock. Och hon hade blivit mer glad och utåtriktad när Simon kommit in i hennes liv. Hur skulle det bli om hon skilde sig? Skulle hon återfalla i hetsätning och depression?

När de talat klart sade pappan:

”Ta inga förhastade beslut. Låt det vila en stund. Vi finns alltid här för dig.”

Mamman hade nickat och sett ut nästan som vanligt, men dystrare.

Susse vandrade åter hemåt, genom den kalla staden. Samtalet hade öppnat upp orons alla portar. Hon visste inte alls vad hon borde göra.

FLICKAN OCH DIRIGENTEN

av Helén Lieberman-Ram

Det här var så långt ifrån hennes drömmar som det bara gick.

Hon tittade på sig själv i den avlånga solkiga spegeln samtidigt som hon knäppte de tröga knapparna på den vita labrocken. Hennes svarta, tjocka hår var uppsatt i en fast knut med hårnålar. Fräknarna på näsan hade blivit många under sommarens varma dagar. Hon såg trött ut och hade mörka ringar under ögonen. Den dåliga sömnen besvärade henne och hon längtade efter semester som hon planerade tillbringa under ett parasoll nära havet med en bok i handen.

Omklädningsrummet låg nere i den kusliga kulverten på det stora sjukhuset och Rakel var rädd varje gång hon skulle ner dit. Hon försökte tränga bort tankarna om vad den källaren påminde om. För att slippa vara där själv, försökte hon komma och gå samtidigt som Laura.

De hade börjat på laborantskolan samtidigt och efter examen lyckats få jobb på samma avdelning. Det var Laura som hade sett lappen på anslagstavlan på biblioteket:

”Rakel, det här är något för oss. En kort utbildning, kostar inte mycket och lätt att få jobb. Och tänk vad många tjusiga läkare vi kan träffa.”

Rakel var inte övertygad. Hon ville helst arbeta med något helt annat, inom musik eller konst. Precis som hennes far gjort. Laura tyckte hon var fånig och orealistisk.

”Vakna upp”, hade Laura sagt. ”Vi är två invandrarkvinnor som bryter på svenska och kommer direkt från Europas avgrund. Vi får ta det som bjuds”.

Några månader senare hade de båda blivit antagna till utbildningen.

Rakels mamma var nöjd med dotterns val. Nu skulle hon kunna försörja sig själv och inte behöva bli beroende av en karl. Rakel själv hade svårt att glädja sig. Hon hade andra tankar om framtiden. Men hon var också feg och rädd och trodde inte det var möjligt att följa sina drömmar, därför följde hon Lauras istället. Egentligen borde hon ta sig i kragen och vara tacksam över att Laura ordnat med allt. Rakel kunde ibland hata sig själv för att hon aldrig förmådde vara nöjd med tillvaron. Hon tänkte själv att det var uttryck för en krigsskada.

Rakel kastade en blick på väggklockan i omklädningsrummet och såg att den redan passerat åtta.

”Chefen blir tokig om vi kommer för sent”, sa hon till Laura.

De tog hissen från kulverten upp till plan 2. De fick småspringa i den långa korridoren och kom flämtandes in i personalrummet där mötet nyss börjat. De sjönk ner i stolarna och försökte göra sig osynliga. Professor Boman blängde på dem.

”Så det är dags att komma nu. Jag går precis igenom hur det nyinköpta mikroskopet fungerar och det är verkligen något ni behöver lära er. ”

Inte en apparat till, tänkte Rakel. Hon hatade alla dessa mikroskop, pipetter, vågar och centrifuger. Hon plockade fram sin lilla svarta anteckningsbok ur fickan och började anteckna. Blicken gled strax ut genom fönstret där ännu en sensommardag gjorde sig redo. Hon hörde inte professors

entoniga prat. Istället började hon teckna de gröna träden utanför och solstrålarna som glänste över hustaken. Bilden av parken utanför hennes hus i barndomsstaden svepte förbi i huvudet. Och där fanns också vännen som hon ofta lekt med i parken.

Efter morgonmötet gick Rakel snabbt till sin plats och började plocka fram de saker hon behövde för förmiddagens arbete. Hon skulle inte ge sig på det nya mikroskopet idag, det fick vänta. Men plötsligt stod professor Boman alldeles intill henne.

”Fröken Goldman”, sa han. ”Kan jag få tala med er i enrum?”

Rakel växte upp i Warszawa. Mor var läkare och far kulturskribent på en judisk tidskrift. Han var en tystlåten man som älskade opera. Rakel såg upp till honom. På söndagseftermiddagarna när familjen var samlad fick hon ofta sitta i hans knä när han vevade igång stenkakorna med de klassiska ariorna och de lyssnade andaktsfullt tillsammans. Precis som sin far ville Rakel ha musiken i sitt liv när hon blev vuxen. Hon drömde om att en dag bli en världsberömd dirigent som åkte jorden runt och uppträdde på de stora scenerna. Hon hade börjat öva att vifta på armarna redan där hon satt i hans knä. Han höll omsorgsfullt i hennes armar och tillsammans svävade de iväg i takt med musiken. Sen kom kriget.

När kriget var över hamnade Rakel och hennes mor på ett flyktingläger i Sverige. De andra var borta för alltid. Redan de första dagarna lärde Rakel känna Laura, de hade bäddarna bredvid varann i den stora sovsalen. De blev snabbt oskiljaktiga trots att de var varandras motsatser. Laura ville inte tänka eller prata om det som varit. Hon var hungrig på livet och hade bråttom ut för att uppleva det. Rakel levde med

ett mörker inom sig och hade svårt att tänka framåt. Trots att hon tyckte att Laura ibland var väl dominant, så behövde hon väninnans livslust och energi. Förutom Laura hade hon bara sin mor, som blivit tystlåten och dyster av kriget. Med tiden lärde hon sig att spela med i Lauras jakt på det goda livet. Men det var bara en roll hon lagt sig till med, för att orka vidare.

Så såg Rakels liv ut nu, flera år senare. Lediga dagar tillbringade hon med sin mor. De andra dagarna jobbade hon här, i labbet på det stora sjukhuset i staden, tillsammans med Laura. Deras chef, professor Boman, hade hyst agg mot dem från första början och hittade alltid en anledning att läxa upp dem.

Denna dag var inget undantag. Professorn bad Rakel att följa med in på kontoret och pekade på en stol och bad henne sitta ner. Hans stora svarta glasögon täckte större delen av ansiktet. Rakel tyckte han såg otäck ut. Han sa att han började tappa tålamodet.

”Som jag sagt tidigare, det är inte tillåtet att prata främmande språk här på min arbetsplats. Här talar vi bara svenska. Jag har tagit upp samma sak med fröken Levi.”

”Förlåt, det är inte meningen. Ibland blir det bara så. Svenska språket är svårt”, viskade Rakel.

”Det är ingen ursäkt. Och jag kan inte alltid ta hänsyn till er. Det är inte bara ni som hade det jobbigt under kriget. Ibland önskar man nästan att han hade gjort slut på er alla...”

Det sista mumlade han med knappt hörbar röst. Men tillräckligt högt för att Rakel skulle höra.

Hon rusade gråtande ut ur chefens rum och sprang mot utgången och hissarna. Hon hulkade och snörvlade på väg ner mot omklädningsrummet.

Nere i den ensliga kulverten såg hon en ung man som försökte ta sig in i herrarnas omklädningsrum. Hon kunde skymta hans mörka drag och spensliga kropp en bit bort vid dörren.

Vem var han? En tjuv? Skulle han överfalla henne? Var det nån som letade upp judar för att jaga iväg dom? Paniken spred sig i kroppen och lamslog henne.

”Hallå, har du en nyckel som passar till dörren här? Jag hittar inte min”, sa mannen på bruten svenska och tydligt polskt uttal.

Han tystnade och under ett långt tag stod han bara där och tittade.

Sen sa han:

”*Rachel!* Du lever. Vad gör du här?”

Hon kände direkt igen rösten. De tittade länge på varandra och trots att krig och helvete stått mellan dem, kände hon så väl igen honom. Han hade fortfarande den där glimten i ögat som hon varit så svag för.

Srulek var jämngammal med Rakel och de hade varit klasskamrater och grannar i Warszawa innan kriget. Inte bara kamrater, han var också hennes första kärlek. Hon mindes stunderna när de satt tillsammans på de stora trägungorna i parken utanför deras hus. Fåglarna kvittrade och solen sken. De kunde sitta där i timmar och bara prata och skratta. När han log mot henne och snuddade vid hennes hand, smälte hon. Dessutom hade de kärleken till musiken gemensamt. Ibland fick de följa med sina pappor på konserter med Filharmonikerna och efteråt dansa hemåt i natten nynnandes på de vackra stroferna.

Under ghettotiden hade de varit gömda i samma källare. Och nu möttes de i kulverten på ett sjukhus i Sverige.

Srulek kom närmare Rakel. Hennes ansikte var fortfarande rödgråtet och svullet.

”Jag kan inte tro det är du, Srulek. Trodde aldrig jag skulle se dig igen.”

De omfamnade varandra och Rakel kände värmen sprida sig genom hennes kropp.

”Jag måste härifrån”, sa hon. ”Jag med”, sa han och tog hennes hand. ”Det är dags att lämna det här stället.”

Det visade sig att Srulek jobbat på sjukhuset senaste året. Han arbetade i sjukhusets centralkök, men hade precis som Rakel haft helt andra planer för livet.

Från och med den dagen blev de återigen sammanflätade med varandra och träffades jämt. De strosade hand i hand på strandpromenaden under helgerna. Rakel kunde slappna av en smula och emellanåt ana en något ljusare framtid.

Under en av deras promenader utbrast Srulek:

”Följ med mig till Amerika! Jag har hittat släktingar där och de ordnar med visum till oss.”

Ett ljus tändes inom Rakel. Var det äntligen dags för henne att finna vägen ut från mörkret? Hon blev tyst ett tag. Framför sig såg hon när de bar väskorna ombord på båten över. Hon såg dem i den lilla två-rumslägenheten i Brooklyns judiska kvarter. Och barnvagnen hon drog framför sig under söndagspromenaderna. Sen tänkte hon på sin mor.

”Vet inte”, sa hon. ”Jag kan ju inte lämna mamma här.”

”*Rachel*, jag vill att vi gifter oss och hon kan följa med. Vi börjar om.”

När Rakels mor fick höra om erbjudandet sa hon bara:

”Kan han försörja dig? Åk om du älskar honom. Jag stannar här.”

Månaderna gick och Srulek började bli otålig. Han fick inget svar av Rakel.

”Nu har jag köpt biljett”, sa han en dag när de promenerade i den ljumma vårsolen. ”Har du bestämt dig? Jag reser om två veckor.”

Rakel tittade på Srulek och försökte för en sista gång insupa bilden av hans ansikte i sitt minne. De mörka ögonen, magra kinderna, den smala munnen och det lockiga håret. Som ett fotografi, som hon för alltid skulle bära med sig.

Åren gick. Rakel arbetade på ett kontor, och med tiden bildade hon familj. Hon hade funnit en bra svensk judisk man och fått två vackra barn. Hon var nöjd och kunde emellanåt glädja sig åt det som livet bjudit henne. Tankarna på kriget trängde hon bort, även tankarna på Srulek och chansen hon aldrig tog. Men det hände efter alla dessa år att hon fortfarande vaknade på nätterna kallsvettig och orolig efter mardrömmarna.

En lördagsmorgon satt hon som vanligt med kaffekoppen i hand och unnade sig att läsa dagstidningen från första till sista sidan. Plötsligt fick hon syn på en bild på kultursidorna och hjärtat stannade till för ett ögonblick. På bilden syntes en man hon direkt kände igen, med lockigt mörkt gråsprängt hår och svarta ögon. Han stod framför en enorm orkester som han dirigerade och platsen var Metropolitan i New York. Dirigenten var en polsk immigrant som kommit till Amerika en tid efter kriget och gjort stor succé. Hans leende där han stod med dirigentpinnen i hand gick inte att ta miste på. Han skulle ut på världsturné och planerade även komma till Sverige under det kommande året.

Rakel kunde inte slita blicken från bilden. Hon kunde varit där med honom. Han skulle komma hit. Kunde de börja om? Tårarna rann ner för hennes kinder när hon reste sig och gick ut till köket för att diska sin kopp.

OM TEXTFÖRFATTARNA

Bo Albertsson är smålänningen som blev europé, i ständig rörelse - från Ås till Austin, Wien, London och Köpenhamn via styrelserum och förändringsprojekt. Ena foten i Stockholm, den andra i Berlin - hjärtat i dialogen.

Sandor Berger, gammal pensionär som upplevt och överlevt mycket. Önskar att världen blir bättre för barnbarnen, utan krig.

Michèle Dolfuss, konstnär i bild, silver, textil. Har alltid velat skriva, men fick medelmåttiga betyg på skolans uppsatser. Har därför aldrig tidigare riktigt våga skriva.

Eva Grossman är född 1955 i Stockholm. Hon är uppvuxen i en familj där båda föräldrarna är överlevare från Förintelsen. Eva arbetar som läkare och är specialist i palliativ medicin och allmänmedicin.

Christoffer Haking är nybliven pensionär. Han har ett yrkesliv bakom sig som husläkare och företagsläkare. Skrivar intresset påbörjades i USA med creative writing. I Sverige har det blivit två kurser i lyrik. Är även med i en bokklubb som träffas regelbundet.

Noemi Katzenberg Berger har arbetat som kommunikationschef i olika branscher under större delen av yrkeslivet. Upplever att hon öppnat upp en helt ny sida av sig själv genom att skapa berättelser ur sitt judiska liv.

Helén Lieberman-Ram är projektledare på ett forsknings- och utvecklingscenter som arbetar med äldre frågor. Hennes båda föräldrar var överlevare från Förintelsen. Hon har deltagit i skrivarkursen i tre år.

Stephan Mendel-Enk är utbildad i journalistik och har bland annat skrivit i fotbollsmagasinet Offside, varit sportkrönikör i Dagens Nyheter och arbetat på Sveriges Radio. Stephan romandebuterade med Tre apor (2010). Fortsättningen Apan i mitten släpptes sommaren 2020. Stephan har mångårig erfarenhet av att undervisa i kreativt skrivande på olika nivåer.

Mats Nomberg ägnar en stor del av sitt pensionärsliv åt familj och diverse bygg - och renoveringsprojekt. Han ser skrivandet som en källa till både glädje och personlig utveckling.

Anette Sallmander är scenkonstnär och kulturproducent. Hon har varit verksam på fria teatrar och institutioner som Kungliga Dramatiska Teatern, Kungliga Operan Stockholm, Riksteatern samt en återkommande röst i Sveriges Radios P1:s program Tankar för dagen. Det senaste året har hon arbetat med scenkonst-projektet "Jag ljuger hela tiden" en pjäs om Förintelseöverlevare och deras barn.

Elisabeth Wolpert arbetar som distriktsläkare och har forskat inom immunterapi av cancer. Hon har utbildat sig i skönlitterärt skrivande, på Skrivarakademin och Paideia folkhögskola. Elisabeth har gett ut två böcker:

en doktorsavhandling inom immunologi och en roman som utspelar sig under nazistockupationen av Polen. Den senare, "de avhuggna, de räddade", finns som ljudbok, inbunden bok och e-bok.

